

Assentament de la Rectoria (Navès, Solsonès). La presència de les produccions ceràmiques del taller de Pla d'Abella en un centre de consum

The rural settlement of La Rectoria (Navès, Solsonès). The presence of the pottery manufactured at the workshop of Pla d'Abella in a centre of consumption

Les restes arqueològiques de l'assentament humà d'època romana conegut com la Rectoria de Navès estan situades en el municipi de Navès (Solsonès), província de Lleida. Les tasques arqueològiques de camp es van dur a terme entre els anys 1984 i 1988. L'objectiu de la intervenció arqueològica era la localització d'un establiment que pogués ser contemporani, totalment o parcialment, del centre productor de ceràmica, especialment de TSH, del Pla d'Abella identificat i excavat per Serra Vilaró al primer quart del segle xx, i que geogràficament estigués situat en un entorn proper. La documentació del registre arqueològic en un centre receptor obria la possibilitat de millorar el coneixement que tenim de les produccions de l'esmentat taller, especialment pel que fa a establir-ne amb més precisió el període productiu.

Paraules clau: assentament rural, *terra sigillata* hispànica, ceràmica africana.

The archaeological remains of the Roman rural settlement known as La Rectoria de Navès in the Municipality of Navès (Solsonès, Province of Lleida) were excavated between 1984 and 1988. The objective of the archaeological interventions were to explore a settlement that was at least in part contemporary to the nearby pottery workshop Pla de Abella, known for its productions of Hispanic Terra Sigillata (TSH), identified and excavated by Serra Vilaró in the first quarter of the 20th century. Recording the archaeological finds of this centre known to have consumed this type of pottery opens up the possibility of improving our understanding of the workshop's productions, especially to more precisely identify the time frame of its productions.

Keywords: rural settlement, Hispanic Terra Sigillata, African ceramic ware

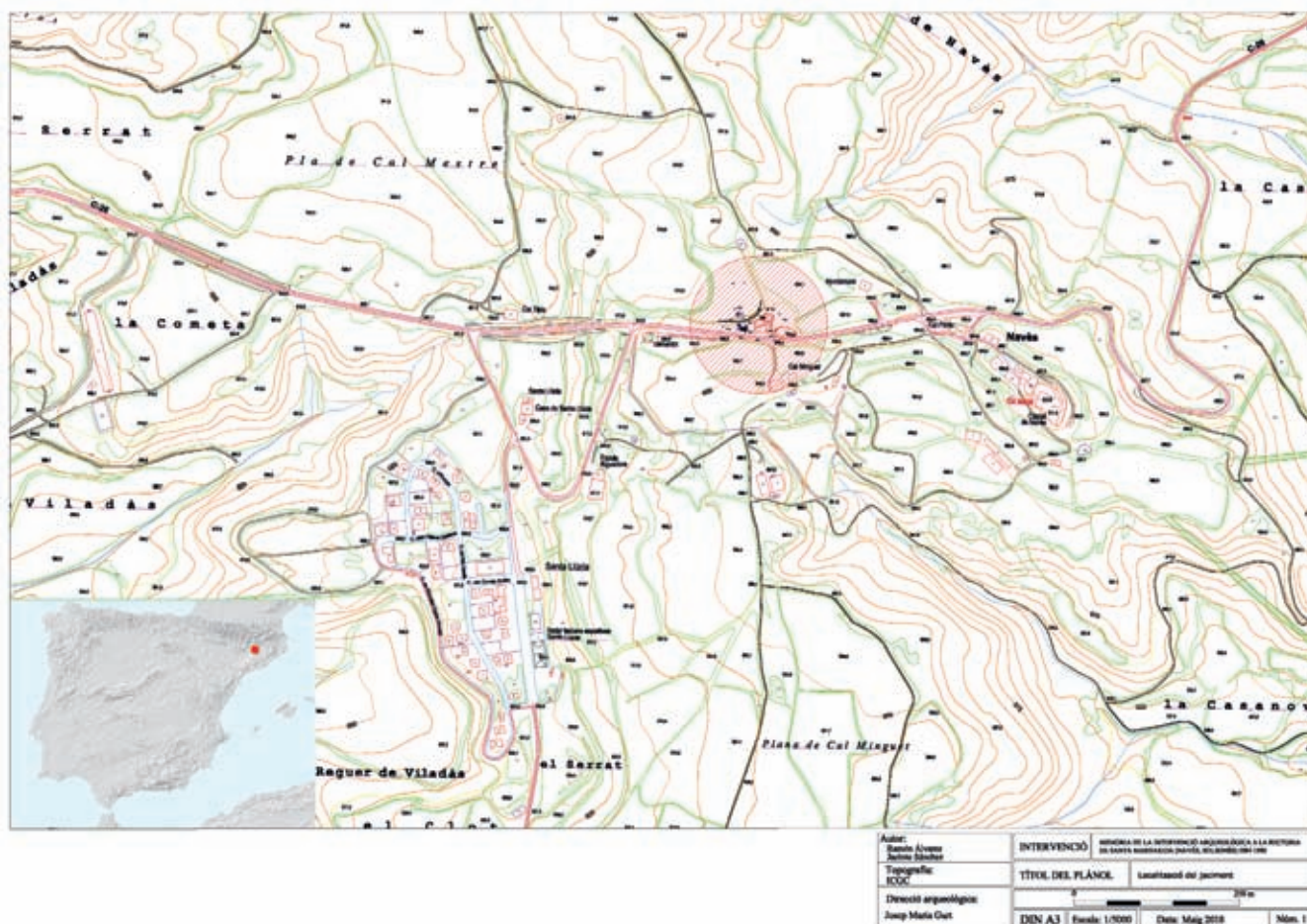

Figura 1. Localització del jaciment arqueològic de la Rectoria de Navès. Base topogràfica: ICGC.

Autors: Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

Introducció

Les restes arqueològiques de l'assentament humà conegut com la Rectoria de Navès estan situades als voltants de la parròquia de Santa Margarida, just al voral de la carretera C-26 (Berga-Solsona) i a 300 m a l'oest del nucli urbà del municipi de Navès (Solsonès), província de Lleida. Les tasques arqueològiques de camp es van dur a terme entre els anys 1984 i 1988. La direcció de les intervencions va estar a càrrec de Josep Maria Gurt i Esparraguera i Joana Xandri i Solé. L'objectiu de la intervenció arqueològica era la localització d'un establiment d'època romana que pogués ser contemporani, totalment o parcialment, del centre productor de ceràmica, especialment de TSH, del Pla d'Abella identificat i excavat per Serra Vilaró al primer quart del segle xx (Serra Vilaró 1925; Buxeda i Gurt 1994), i que geogràficament no estigués gaire allunyat d'aquest. La documentació del registre d'un centre receptor obria la possibilitat de millorar el coneixement que tenim de les produccions del esmentat taller ceràmic del Pla d'Abella fonamentalment en el seu temporal (Gurt 1993; Gurt *et al.* 1998; Gurt i Esparraguera 2018).

L'any 1984 i com a conseqüència d'unes obres de neteja i ampliació de cunetes a la carretera de Berga a Solsona (C-26) kilòmetre 117, dins el terme municipal de Navès, i just a tocar la parròquia de Santa Margarida, varen aparèixer restes de ceràmica

romana així com algun element arquitectònic. Una primera intervenció amb caràcter d'urgència va constatar, d'una banda, la presència d'estructures que es podien perfectament ubicar dins el període romà i, de l'altra, l'existència d'un registre estratigràfic d'origen antròpic en aquell indret.

L'espai objecte d'estudi es localitza al terme municipal de Navès, comarca del Solsonès, al costat occidental de la rectoria de la parròquia de Santa Margarida, edifici del segle xvii construït damunt d'una església romànica anterior del segle xi/xii. Les coordenades UTM del polígon de l'àrea intervinguda són: Zona 31 ETR S89: 386866 – 4649755; 386885 – 4649784; 386900 – 4649825; 386941 – 4649785; 386933 – 4649774; 386932 – 4649765; 386920 – 4649766; 386913 – 4649760; 386903 – 4649744. Les cotes absolutes oscil·len entre 610 i 607 msnm (figura 1).

L'assentament humà de la Rectoria de Navès se situa a la Depressió Central de Catalunya, pràcticament limitant al nord amb el Prepirineu. En concret es troba al Pla de l'Àliga, unitat geogràfica caracteritzada per un relleu suau de petits turons, dedicats la major part a conreus de secà, travessada pels rius Cardener i l'Aigua d'Ora, el primer d'ells un dels principals afluents del Llobregat.

El substrat geològic està format per margues, calcàries i gresos pertanyents a la formació Molassa de Solsona, la qual s'adscriu a l'Oligocè (Terciari). Des

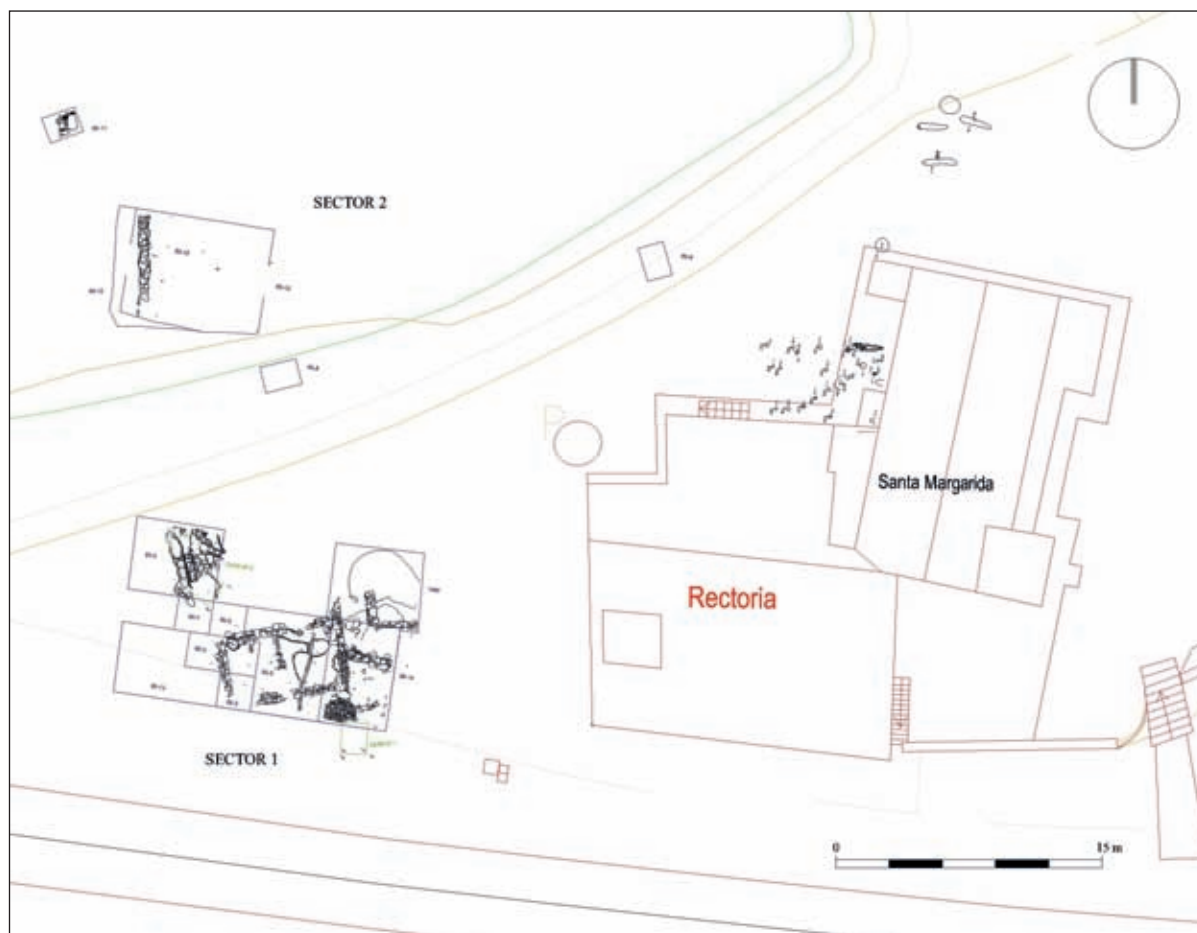

Figura 2. Localització de les restes estructurals documentades. Autors: Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

del punt de vista topogràfic, i per portar a terme els treballs de camp, es va dividir l'espai en dos sectors, el sector 1, al costat de la carretera, anomenat com a Camp de Baix, de propietat pública, i el sector 2, que ocupa la part superior d'un altiplà situat a major alçada que el primer, que fou anomenat com el Camp de Dalt, de propietat privada (figura 2).

L'objectiu d'aquesta intervenció arqueològica era obtenir dades cronològiques que poguessin emmarcar les produccions de ceràmica de TS Hispànica produïda en el centre terrissaire del Pla d'Abella, és a dir, dotar d'un marc cronològic un centre productor a partir de les datacions obtingudes en un centre receptor en un entorn proper, on circulen els seus productes. Aquestes dades s'obtidrien amb la identificació, definició, configuració arquitectònica/funcional i evolució d'un establiment molt probablement de caràcter agrícola i la localització de contextos materials fiables associats amb el funcionament d'aquest nucli.

Sector 1

En aquest sector aparegueren dos grups de restes constructives sense connexió física i per tant difícilment interpretables en el seu conjunt, tot i que, per les cronologies aportades, hi ha la possibilitat que en algun moment tot el conjunt estigués en ús, formant part d'un mateix espai habitat (figura 3).

La claveguera

Per una banda, s'identificaren les restes constructives que podien correspondre a una claveguera de bona factura amb un recorregut nord-sud, en part excavada al substrat rocós i en part feta d'obra, amb presència de morter de calç. Formada per un fons de *tegulae* i delimitada per murs fets de maçoneria de pedres irregulars col·locades horitzontalment i lligades amb fang i calç, estava tot revestit amb *tegulae* disposades de manera vertical. Del fons es conservaven cinc *tegulae* encavalcades les unes a les altres (figura 4). Aquesta conducció no té continuïtat, ja que aparegué trencada pels dos extrems. Aquesta realitat, juntament amb el fet que als seus laterals no s'hi varen trobar estructures associades, fora dels murs de la pròpia conducció, dificulta que pugui ésser posada en relació amb la resta de fets constructius detectats en el Sector 1 (figura 5). Tampoc es detectaren nivells arqueològics associats, fora dels de colgament superficial. Quan aquesta estructura fou destruïda o espoliada, aquest espai es va omplir amb un nivell compost d'abundants fragments de material constructiu ceràmic, i s'hi va documentar un conjunt ceràmic datat a partir de finals del segle III dC - inicis del segle IV per la presència de la forma Hayes 52B amb decoració aplicada de la qual es conserva el que pot ser un cistell amb fruits en ceràmica TS Africana C (Casas i Nolla 2007: 178-179 fig. 11, 3-4)

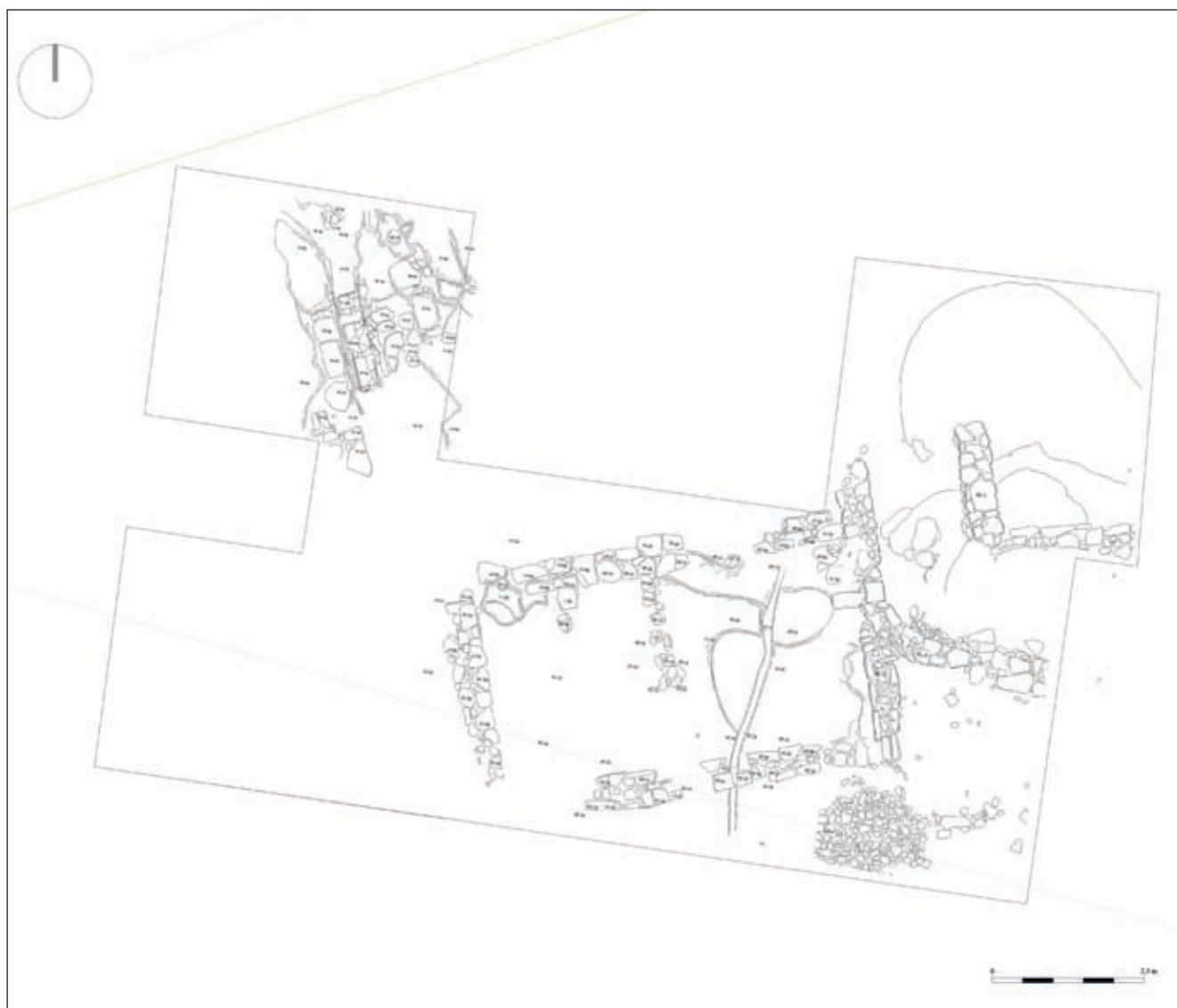

Figura 3. Sector 1. Autors: Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

Figura 4. Sector 1. Vista parcial. Autor: Josep M. Gurt.

Figura 5. Sector 1. Vista parcial. Autor: Josep M. Gurt.

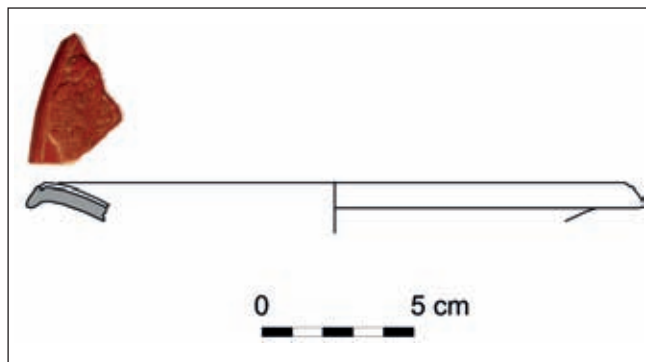

Figura 6. Sector 1. Hayes 52b. Autor: Ramón Álvarez.

i també de TS Africana D sense forma classificable (figura 6). Destaca l'absència de la TSH.

Les característiques d'aquesta estructura fan pensar que pertanyia a un establiment d'una certa importància d'època romana, del qual molt probablement n'haurien de quedar més testimonis. D'altra banda, tant el lloc on apareixen les restes de la claveguera com la topografia del terreny fan pensar que les estructures de l'establiment haurien de situar-se en un espai més elevat i retirat respecte a la carretera C-26. La zona on vàrem trobar la claveguera seria simplement un lloc de desguàs.

La primera estructura habitacional

Al sud de la claveguera però sense connexió aparent, aparegué la que va ser molt probablement la primera evidència d'ocupació d'aquest espai. Es tracta d'un canal de 0,10 m d'amplada i 4,5 m de longitud, excavat directament a les margues del nivell geològic, la funcionalitat del qual no es va poder determinar. Per damunt del reblliment d'aquesta unitat negativa es va construir una estructura arquitectònica rectangular d'uns 8 × 5 m disposada en sentit est-oest, dividida internament en dos àmbits, dels quals tan sols es conservava la part més baixa del sòcol. Malgrat aquesta circumstància, es podia apreciar perfectament com el seu sistema constructiu no tenia res a veure amb l'observat en la construcció de la claveguera, tot i presentar ambdues una mateixa orientació. Els murs, en la seva base, estaven fets amb pedres irregulars treballades, parcialment desbastades, part d'elles col·locades verticalment i lligades amb argila i pedres de mida petita que alhora servien per faltar les grans. Ni rastre de morter de calç. La manera de col·locar verticalment les pedres del sòcol assentades sobre la roca del substrat fa pensar en un sistema constructiu de trinxera en les argiles situades immediatament per sobre del substrat rocós. Igualment, aquesta disposició de les pedres del sòcol comportaria a continuació un mur de tàpia, d'aquí que el nivell d'abandonament es conservés relativament bé, segellat per un potent estrat d'argiles provinents amb tota seguretat de l'erosió d'aquesta tàpia dels propis murs de la construcció, tot i que els paviments no es van documentar clarament en la intervenció. Les estructures localitzades conformen tres àmbits, dos

d'ells rectangulars, de dimensions no gaire grans (àmbit oest, 3,15 × 2,75 m, àmbit est, 3,25 × 2,9 m, dimensions N-S i E-O respectivament). Del tercer, el més occidental, només quedaria el mur de tancament oriental. De la seva cobertura tampoc en sabem res, no es varen trobar restes ni de *tegulae* ni *imbrices*, la qual cosa fa pensar en una cobertura vegetal, de la qual tampoc es va trobar cap testimoni, o bé si era feta amb *tegulae* i *imbrices* la teulada va ser desmuntada i les peces de cobertura es van aprofitar en altres construccions del mateix complex. Aquesta fase constructiva fou difícil de datar, però en línies generals es podria establir com a moment constructiu el segle II dC. Amb seguretat s'hi va documentar una fase d'ús d'època tardana, es tractaria d'una nova ocupació relacionada en aquest cas amb l'activitat metal·lúrgica, així sembla indicar-ho la presència d'una estructura de combustió, possiblement un forn metal·lúrgic, i la troballa d'abundant ferralla. Aquesta nova ocupació es va identificar damunt un possible paviment de terra batuda assentat sobre un seguit de nivells de deposició que permeten datar aquest ús artesanal a partir del segle IV dC. La presència de la forma ceràmica africana Hayes 61A en els esmentats nivells ens indicaria a partir de quin moment es produeix (figura 7). Destaca l'absència de produccions ceràmiques de la TSH.

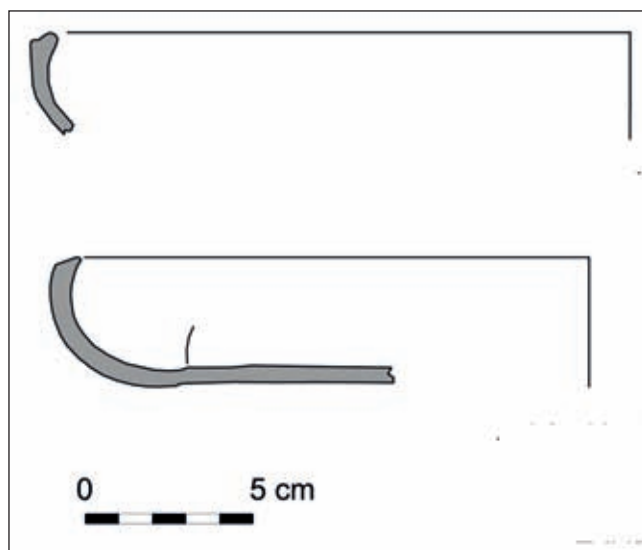

Figura 7. Sector 1. Hayes 61a. Autor: Ramón Álvarez.

Noves evidències habitacionals

La meitat nord del parament est de tancament de l'estructura arquitectònica rectangular va ser afectada i parcialment destruïda com a conseqüència de la construcció d'una nova estructura en forma d'exedra, assentada sobre el substrat rocós i realitzada amb la mateixa tècnica que l'anterior; pedres irregulars parcialment treballades (desbastades) i lligades amb argila (figura 8, figura 9). Cronològicament, doncs, aquesta exedra és posterior a l'edifici format per almenys dos àmbits que s'havia desenvolupat amb anterioritat cap a l'oest (figura 10). Relacionat amb la fundació d'aquesta estructura semicircular es va excavar, al costat nord, un estrat molt potent, el qual

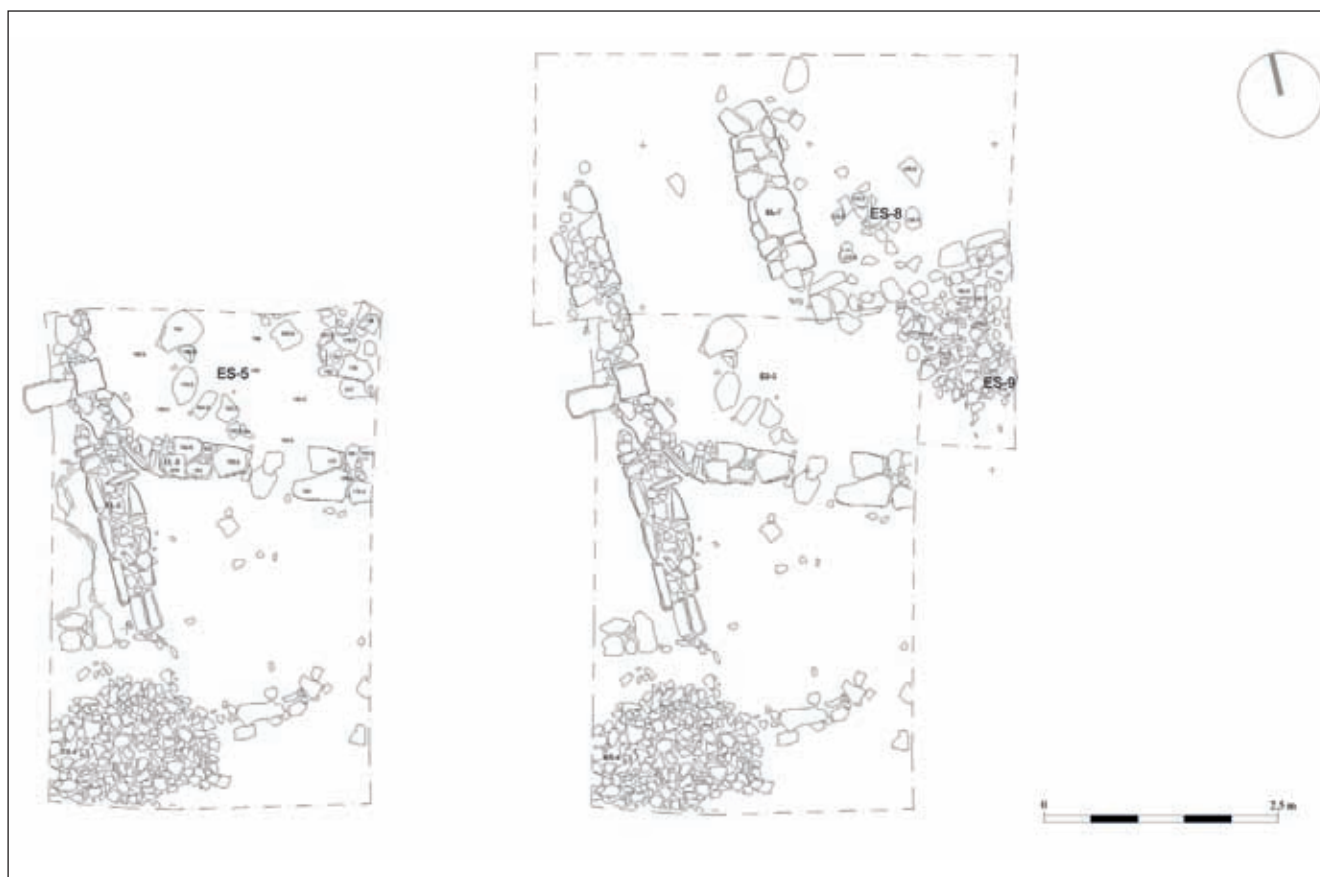

Figura 8. Sector 1. Autors: Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

Figura 9. Sector 1. Vista general. Autor: Josep M. Gurt.

Figura 11. Sector 1. Vista parcial. Autor: Josep M. Gurt.

Figura 10. Sector 1. Vista parcial. Autor: Josep M. Gurt.

Figura 12. Sector 1. Vista parcial. Autor: Josep M. Gurt.

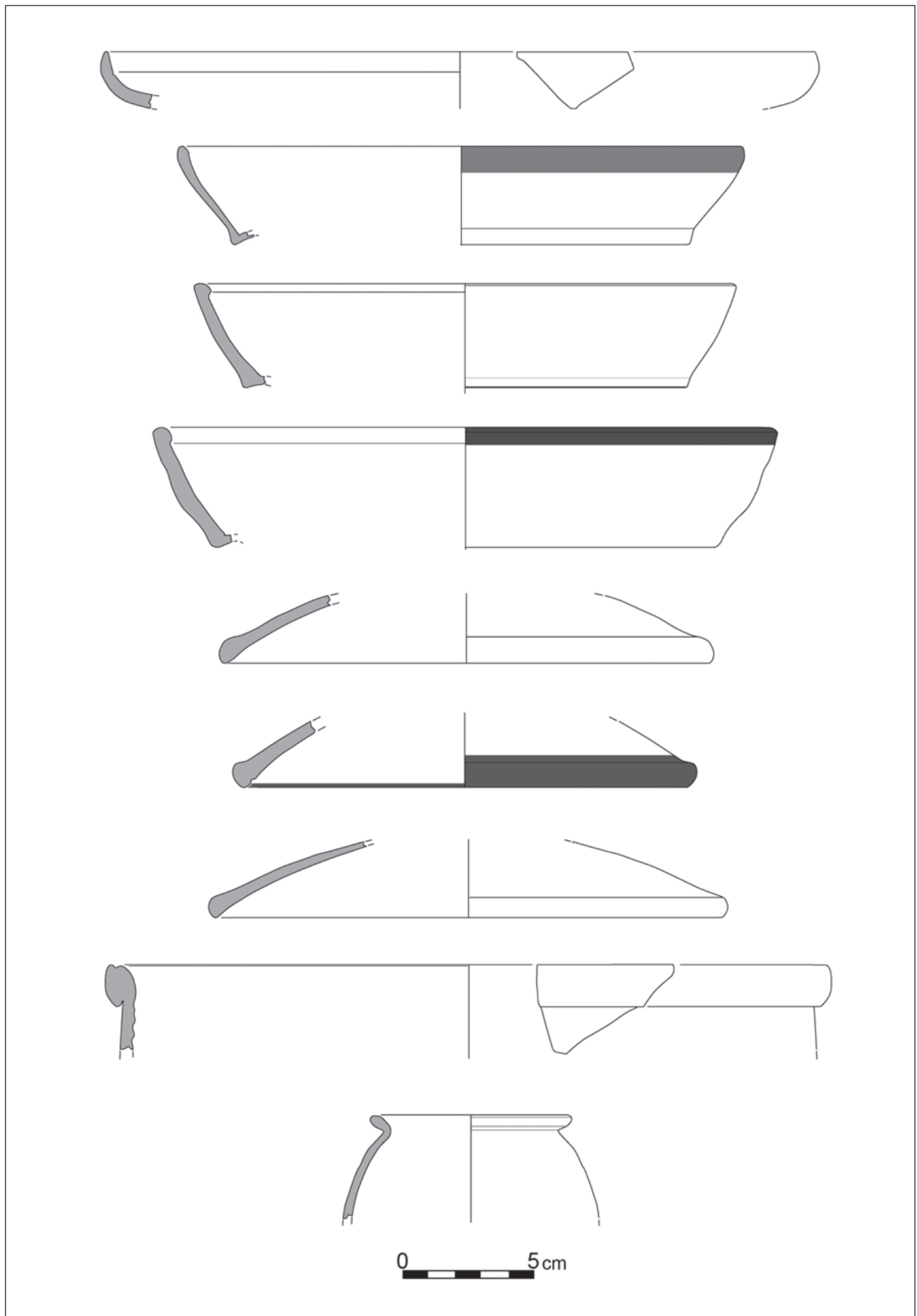

Figura 13. Sector 1. Individus ceràmics corresponents a la UE-8. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

empenava un gran retall al substrat rocós (figura 11, figura 12), que contenia ceràmica comuna ibèrica i romana, Campaniana B Forma Lamb. 7.

L'estrat arqueològic superficial, que amortitzava l'estructura en forma d'exedra i que es pot datar a partir de la presència de TS Africana C Hayes 50 i una possible Lamboglia 42 i TS Africana D Hayes 59, va donar com a peça excepcional un fragment d'inscripció sobre placa de marbre de finals del segle I dC o del II dC que possiblement sigui una inscripció votiva o un epitafi (Fabre *et al.* 2002: 101 fig. XXV). La urbanització d'aquest espai la completa la construcció de dos murs d'orientació N-S i E-O, assentats sobre el substrat rocós i situats al nord-est de l'exedra, formant una cantonada esquadrada d'un possible àmbit, i que varen aparèixer en bon estat de conservació degut segurament al fet que en aquest punt el substrat rocós se situa a una major fondària (figura 8). En la seva construcció, l'estructura combinava carreus, uns en disposició horitzontal i altres en disposició vertical. Tant aquests murs com l'exedra abans descrita, per la seva orientació i per la seva tècnica constructiva, són assimilables a altres estructures aparegudes en aquest Sector 1, tot i que de cronologia posterior. Tanmateix, l'enorme importància dels dos murs construïts formant la cantonada d'una estructura desconeguda rau a conservar en el seu interior dos estrats d'anivellament que salven el fort pendent del substrat rocós en aquest punt i que corresponen al moment de la seva construcció. La important potència estratigràfica d'aquests estrats, així com la seva homogeneïtat quant al material ceràmic, els fa molt fiables tant per la datació de la pròpia estructura com per l'anàlisi de la presència/absència de ceràmica TSH provenint del taller del Pla d'Abella en aquest horitzó cronocultural. Individualment, el més antic (UE-10) es pot datar a partir del segle II dC per la presència de ceràmica de tipologia TS Africana A (Hayes 9A), i el més modern (UE-8), per la presència de ceràmica de tipologia TS Africana A i TS Africana C (Hayes 50) al segle III dC (Buxeda *et al.* 1995). Aquests dos estrats foren interpretats com l'anivellament del substrat geològic per terraplenar l'espai i per tant formen part d'un mateix fet constructiu, en conseqüència hauríem de donar

una datació única per al conjunt dels dos. És molt probable doncs que la construcció es pugui datar a partir del segle III dC. Dins d'aquests estrats apareixen restes de paviment d'*opus signinum* i *tegulae*. Això indicaria que la construcció aprofita l'enderroc d'altres estructures del mateix espai habitat així com material d'abocador, tal com testimonia la presència de restes abundants de fauna.

A la UE-8, datada per ceràmica de tipologia africana C (Hayes 50), la ceràmica de tipologia TSH del taller del Pla d'Abella representa el 13,6 % de la totalitat del material ceràmic documentat, mentre que les importacions de ceràmica de tipologia africana representen el 37,4 %, i la relació entre ambdues és del 26,6 % per a Abella i d'un 73,3 % per a les importacions africanes. Si l'anàlisi la fem només a partir del nombre de fragments de formes identificades, aleshores la ceràmica de tipologia TSH local representa el 10,3 % i les de tipologia africana un aclaparador 89,6 % (taula 1, figura 13). Mentre que a la UE-10, la TS Hispànica atribuïble tipològicament al taller d'Abella no es documenta. La imatge que ofereix la UE-8 s'acosta a la que serà descrita per a la 4a fase dels contextos ceràmics documentats en el Sector 2. Cronològicament, doncs, estaríem en un moment en què el taller del Pla d'Abella ha deixat de produir o la seva producció s'ha reduït extraordinàriament.

Sector 2

Dos sondejos de petites dimensions donaren evidències suficients per constatar l'existència en aquest indret d'activitat en època imperial romana, amb restes corresponents amb tota probabilitat a un assentament, que calia relacionar amb les estructures aparegudes en el Sector 1 tot i que físicament no hi hagués contacte. Posteriorment, una cala de gran format serví per corroborar i situar cronològicament aquesta activitat (Burés 1992: 77-78; Buxeda 1995: 51-53).

Els treballs efectuats en aquesta cala revelaren la presència d'un mur (EL-5) que travessava de nord a sud l'espai fins a un punt on quedava tallat per un retall reomplert per unes lloses (EL-2). Aquest mur, no encofrat, estava construït a base de carreus irregulars, de grandària variable, dipositats horitzontalment i

UE-8	Africana A	Hayes 27, 175-275/300 dC (Aquilué 1990)	1
UE-8	Africana C	Hayes 50 A, 200-300/350 dC (Aquilué 1990)	1
UE-8	Cuina africana	Ostia I 261, 150-450 dC (Aquilué 1990)	2
UE-8	Cuina africana	Ostia III 332, 69-400/450 dC (Aquilué 1990)	5
UE-8	Cuina africana	Hayes 23A Lamboglia 10B, 69-250 dC (Aquilué 1990)	4
UE-8	Cuina africana	Hayes 23B Lamboglia 10A, 100-450/500 dC (Aquilué 1990)	10
UE-8	Cuina africana	Ostia III 267, 100-450/475 dC (Aquilué 1990)	2
UE-8	Cuina africana	Hayes 131	1
UE-8	TS Hispànica	Drag 15/17	1
UE-8	TS Hispànica	Ritt 8	1
UE-8	TS Hispànica	Drag 29	1

Taulela 1. Sector 1. UE-8. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una proveniença nord-africana i hispana.

Figura 14. Sector 2. Enderroc. Autor: Josep M. Gurt.

Figura 15. Sector 2. Enderroc. Autor: Josep M. Gurt.

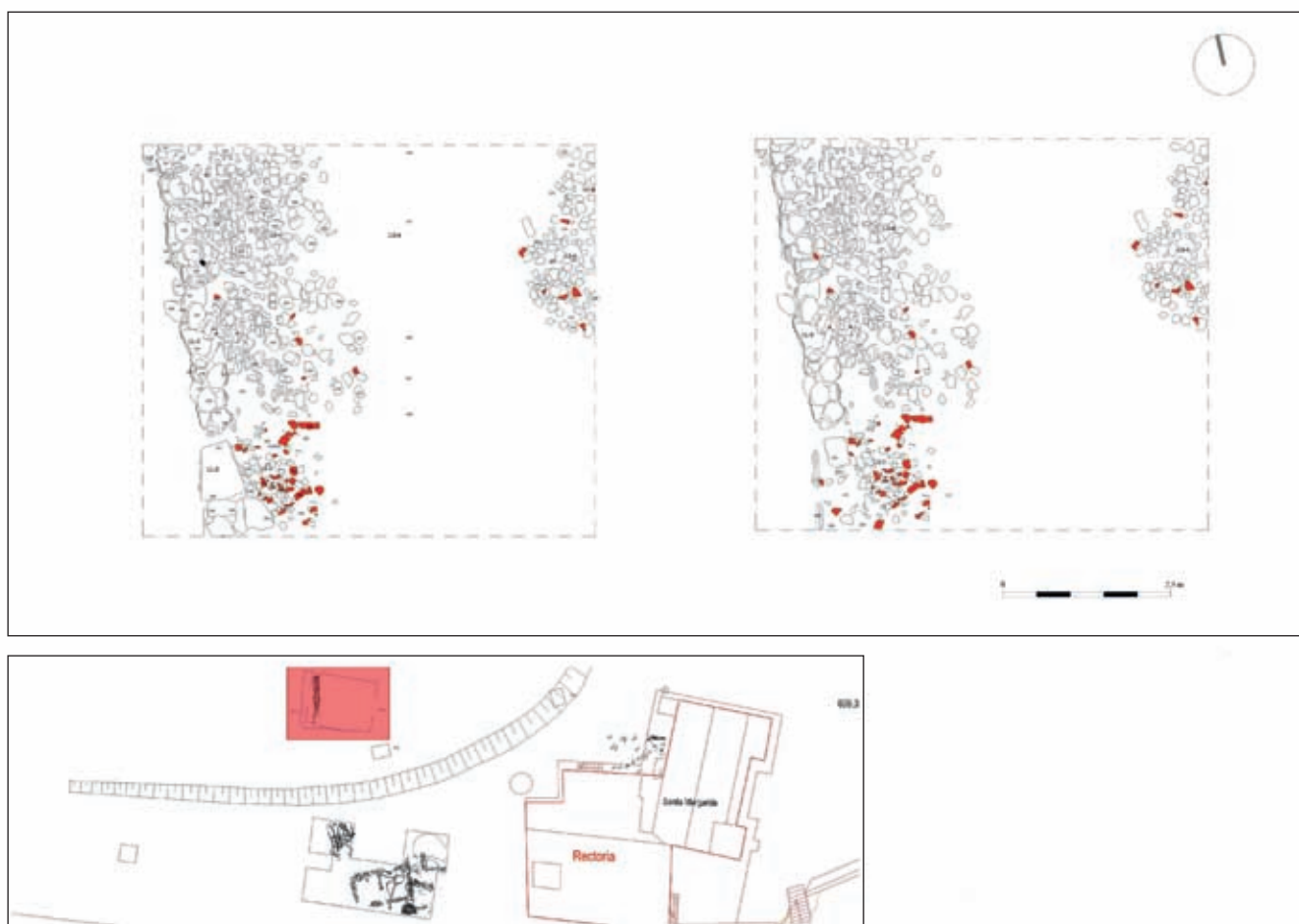

Figura 16. Sector 2. Enderroc. Autor: Josep M. Gurt.

sense formar una filada clara, lligats amb argila. Assentava directament sobre el substrat rocós i apareixia lleugerament vençut cap a l'est, on es va localitzar el seu enderroc, format per un gran conjunt de pedres caigudes disposades verticalment així com elements de cobertura, *tegulae* i *imbrices*, i que amb una petita capa de calç formaven un estrat de destrucció que segellava una molt bona seqüència estratigràfica (figures 14, 15, 16). Entenem, doncs, que el mur cau sobre un nivell de circulació, relacionat possiblement amb un àmbit, o més probablement amb la part exterior d'un altre. Estratigràficament, la seqüència anterior a l'enderroc es caracteritzava en primer lloc per una sèrie d'accions —negatius— efectuats a la mateixa roca i posteriorment, per la presència d'uns estrats d'anivellament del substrat rocós, sobre els quals es dipositaren diversos nivells, caracteritzats per la deposició de capes de sorres i graves, separades entre si per lleus nivells de freqüentació. Aquests estrats es distribuïen uniformement de nord a sud de la cala, formant una mena de petit túmul. Tots ells estaven coberts per un nivell de gran potència estratigràfica (UE-7), que interpretem com l'abandonament del que podria ser una zona de pas en el cas que acceptem que estem en un exterior. Tots aquests nivells s'adosen al mur i, per tant, són de formació posterior, i estan coberts per l'enderroc ocasionat per la caiguda del mur. El conjunt de deposicions sedimentàries documentades són el testimoni continuat de part de

la vida del lloc i es poden agrupar per fases. L'interès de la seva descripció detallada i discussió rau en el fet que ens permet documentar l'evolució i les proporcions en l'ús dels diferents productes ceràmics segons origen, en el lloc, entre els segles II i III dC per un període de temps de més d'un segle.

1a fase

L'activitat desenvolupada directament en el mateix substrat rocós constituïria la primera fase. Presentava en tota la superfície excavada una sèrie d'irregularitats, canvis de nivell i una rasa orientada d'est a oest. Però el més significatiu era l'existència de quatre forats, tallats a la roca, d'uns 10 cm de diàmetre, distribuïts de manera que recorden una estructura de pals i que podríem relacionar amb una primera activitat constructiva en el lloc. Tant poden fer referència a una estructura de fusta per si mateixa de caràcter perible, com a l'assentament d'una estructura de fusta amb caràcter temporal per una construcció de la qual es documenta, almenys i dins l'espai excavat, un testimoni, l'EL-5, mur assentat directament sobre la roca tal com ja hem indicat anteriorment. Si és aquest el cas, les datacions més aproximades per a aquesta acció les proporciona la següent fase, la 2a, quan el mur EL-5 ja està construït. Igualment, la rasa perfectament orientada es podria interpretar com l'encaix per a una estructura murària (figura 17).

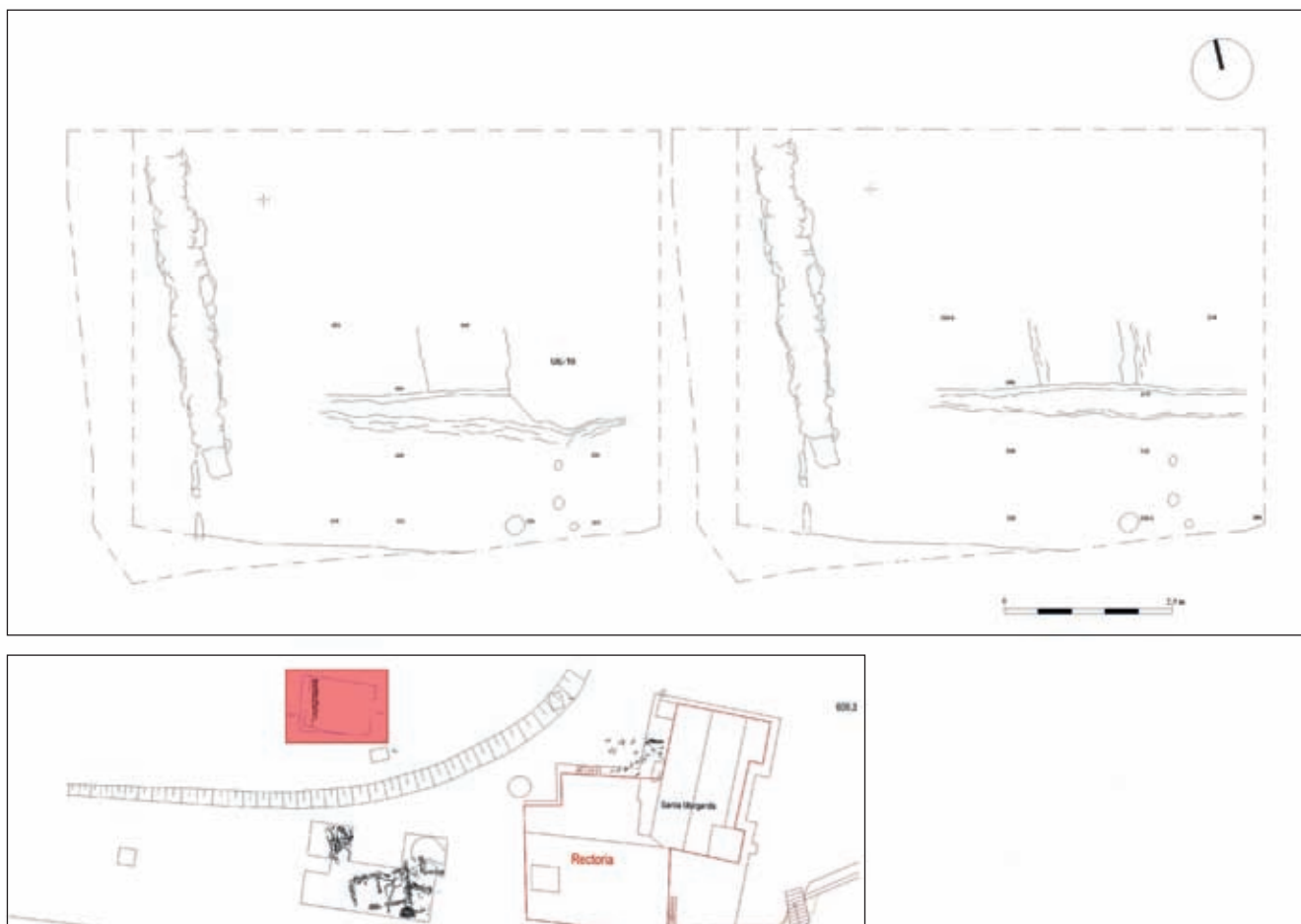

Figura 17. Sector 2. Autors: Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

UE-14	Cuina africana	Ostia III 332 69-400/450 dC (Aquilué 1990)	3
UE-14	Cuina africana	Hayes 23A Lamboglia 10B 69-250 dC (Aquilué 1990)	3
UE-14	Cuina africana	Hayes 23B Lamboglia 10A 100-450/500 dC (Aquilué 1990)	5
UE-14	Cuina africana	Ostia III 267 100-450/475 dC (Aquilué 1990)	2
UE-14	TS Hispànica	Drag 15/17	4
UE-14	TS Hispànica	Drag 27	16
UE-14	TS Hispànica	Ritt 8	8
UE-14	TS Hispànica	Drag 37	8

Taula 2. Sector 2. UE-14. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provenença nord-africana i hispana.

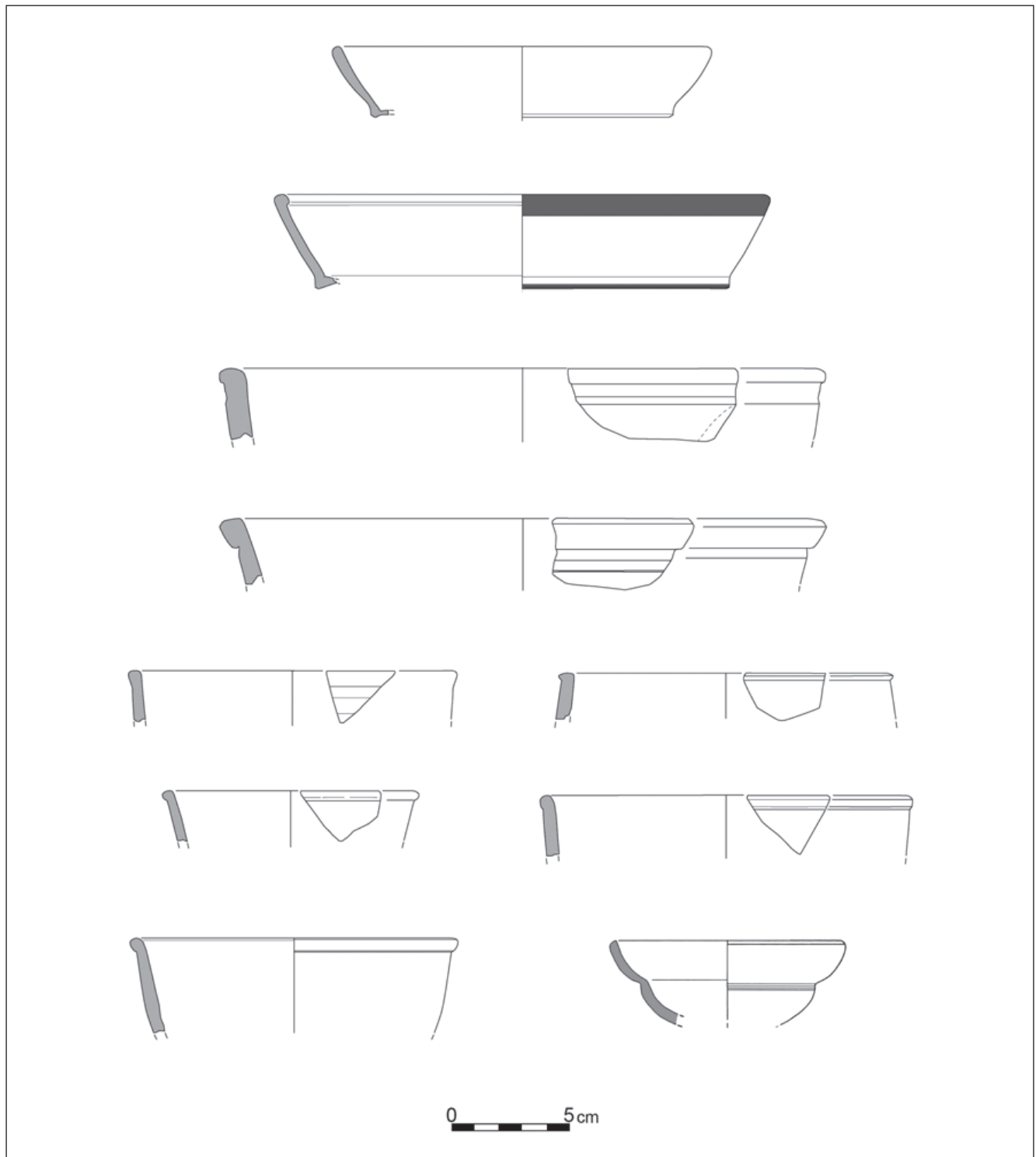

Figura 18. Sector 2. Autors: Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

2a fase

La formaven el conjunt de les UE-14, 15, 16, 17, 18 i 19. L'última de totes elles quant a deposició, estava constituïda per una capa de poca potència estratigràfica, formada per argiles fosques amb restes orgàniques, dipositada per sobre de les altres unitats sedimentàries (Burés 1992, 78 i 81), que podrien ésser interpretades com un seguit de nivells d'hàbitat, testimoni de l'activitat portada a terme tot just construït el mur abans esmentat. La presència en aquesta UE-14 de ceràmica de tipologia TSH corresponent al taller del Pla d'Abella representa el 25,4 % del global del material ceràmic, mentre que les importacions africanes arriben fins a un 22,9 %. Aquest equilibri es trenca en el moment que establim la relació entre ambdós conjunts només feta a partir del nombre de fragments de formes identificades, aleshores la ceràmica de tipologia TSH representa el 73,4 % i la ceràmica de tipologia africana un 26,5 % (taula 2, figura 18). Entenem que la primera relació respon més clarament al que seria la realitat en la deposició estratigràfica, que no aquesta segona, més sotmesa a l'atzar de la fragmentació i de la conservació de parts

UE-16	Cuina africana	Ostia III 332 69-400/450 dC (Aquilué 1990)	1
UE-16	TS Hispànica	Drag 27	3

Taula 4. Sector 2. UE-16. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provinença nord-africana i hispana.

UE-17	Cuina africana	Ostia III 267 100-450/475 dC (Aquilué 1990)	1
UE-17	TS Hispànica	Drag 27	3
UE-17	TS Hispànica	Drag 37	2

Taula 5. Sector 2. UE-17. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provinença nord-africana i hispana.

UE-18	TS Hispànica	Drag 27?	1
UE-18	TS Hispànica	Drag 37	1

Taula 6. Sector 2. UE-18. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provinença nord-africana i hispana.

identificables per poder ser atribuïdes a una forma o altra. D'entre la ceràmica suposadament produïda als forns d'Abella, cal assenyalar un tipus de producció de més qualitat que després ja no trobarem i una major presència de la forma Drag. 27. La representació tipològica de la ceràmica africana se sosté en les formes Lamboglia 10A i 10B, Ostia III 267 i 332. Cal destacar la no presència de la forma Lamboglia 9. També es documenta un fragment d'Africana A de gran qualitat.

La UE-17 (UE-18=UE-17) cobria a les UE-15 i UE-16. Estava formada per una argila fosca amb restes de carbons i cendres. Contenia fonamentalment produccions locals de TS Hispànica tipològicament atribuïbles al taller d'Abella, sobretot les formes 27 i 37 (taula 5, figura 19, taula 6, figura 19). La unitat es data per ceràmica de tipologia africana de cuina forma Ostia III, 267 datada a partir del segle II dC. Les proporcions entre les ceràmiques confirmen la tendència apuntada per la UE-14.

El següent estrat, la UE-16, estava format per fines capes de sorres i graves separades per filades d'argiles de poquíssima potència estratigràfica. Estava cobert per la UE-14 i la UE-17 i cobria la UE-15, formant una bossa en una zona on el substrat rocós baixava de nivell. Els percentatges confirmen la baixa representació de la ceràmica de tipologia TS Hispànica local: 20 % del total. La ceràmica de tipologia africana mostra la mateixa tendència amb un 12 %, i la relació entre ambdós conjunts es manté similar. Contràriament, augmenta la presència de la TS forana. Pel que fa a les característiques tipològiques, es mantenen les detectades a la UE-14.

Finalment, aparegué un nivell argilós amb molta cendra (UE-15) dipositat directament sobre el substrat rocós. Cobria només la UE-19. El material ceràmic que contenia confirma les tendències que hem anat apuntant, les mateixes proporcions entre la ceràmica

UE-15	Cuina africana	Ostia III 332 69-400/450 dC (Aquilué 1990)	1
UE-15	Cuina africana	Lamboglia 10B 69-250 dC (Aquilué 1990)	2
UE-15	Cuina africana	Ostia III 267 100-450/475 dC (Aquilué 1990)	1
UE-15	Cuina africana	Tapadora	2
UE-15	TS Hispànica	15/17?	1
UE-15	TS Hispànica	Drag 27	2
UE-15	TS Hispànica	Ritt 8	1
UE-15	TS Hispànica	Drag 37	5
UE-15	TS Hispànica	Variant Drag 44	2
UE-15	TS Hispànica	Gerra	1

Taula 3. Sector 2. UE-15. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provinença nord-africana i hispana.

de tipologia africana i les produccions tipològicament corresponents a TS Hispànica d'Abella (formes 15/17, 27, 37, Ritt. 8 i variant de la Drag 44/Abella 1). L'absència de ceràmica de cuina de tipologia africana no anterior al segle III i la presència de ceràmica de tipologia africana A de major qualitat, permet pensar que hauríem de datar l'estrat dins el segle II dC (taula 3, figura 19).

El darrer estrat, però primer quant a formació, el constituïa el rebliment d'una irregularitat en el

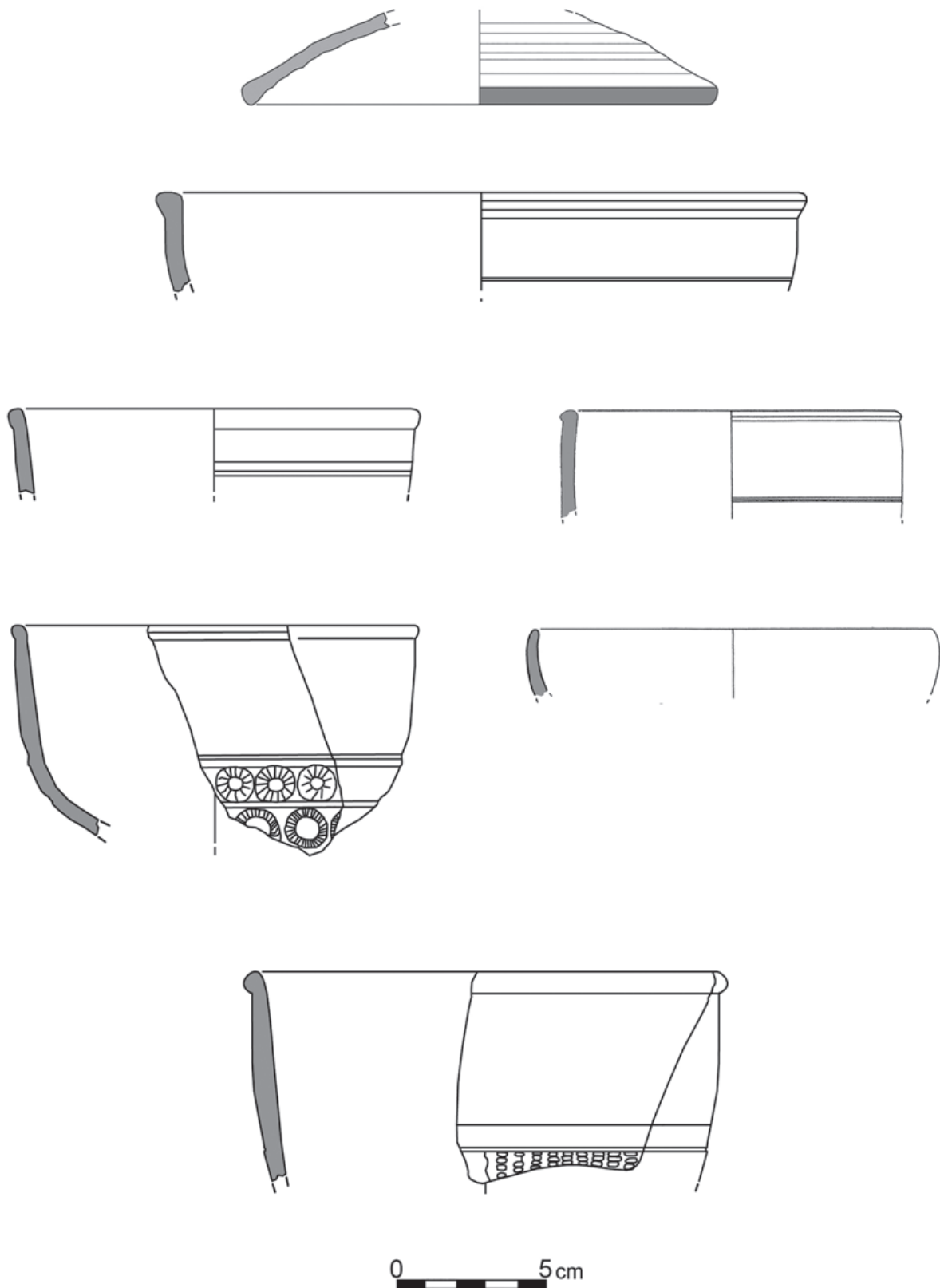

Figura 19. Sector 2. Individus ceràmics corresponents a la UE-15, 17, 18. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

UE-19	Africana A	Hayes 9A? 100-150/175 dC (Aquilué 1990)	1
UE-19	Cuina africana	Lamboglia 10B 69-250 dC (Aquilué 1990)	1

Taula 7. Sector 2. UE-19. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provenença nord-africana i hispana.

substrat rocós. El componien argiles verdoses i el material ceràmic contingut es caracteritzava per la seva poca fragmentació. Abundaven les restes faunístiques. Possiblement la mateixa naturalesa de l'estrat ha incidit en els seus components ceràmics: absència de TSH de producció local, i poca presència de material corresponent a vaixel·la de taula d'entre el qual cal destacar un fragment de ceràmica de tipologia africana A de molt bona qualitat, possible forma Hayes 9A, que ens porta a datar aquesta primera deposició sobre el substrat rocós al segle II dC (taula 7).

En aquesta fase, la tendència la marca la UE-14, que amb una major concentració de material resulta el més representatiu. En el conjunt de les UE agrupades dins aquesta fase, si establim la relació entre les produccions locals de TSH atribuïdes al taller del Pla d'Abella i les de ceràmica de tipologia africana, només feta a partir de nombre de fragments de formes identificades, les primeres representen un 69,3 % mentre que les segones el 30,6 % restant. Per tant, la fase 2, que podem situar cronològicament dins el segle II dC, la definirem pel predomini de la TSH local per damunt de les produccions de ceràmica de tipologia africana, però no en les proporcions que podrem observar a la fase 3 (Burés 1992, 81; Buxeda 1995, 52-53).

Pel que fa a la ceràmica atribuïble tipològicament i macroscòpicament al taller del Pla d'Abella, i seguint els inventaris presentats al treball de L. Burés (1992), es detecten sobretot peces de les formes de la TSH Drag. 27 i Drag. 37. En aquest darrer cas els individus identificats presenten els tipus de decoració següents: línies trencades T.2-3a;¹ línies trencades T.4;² rosetes;³ cercles amb punt inscrit separats per palmetes; arquets units per punts amb rosetes situades en la part inferior (sota arc) i en la part superior (entre arcs); línia horitzontal de rosetes sobre línia de punts; línies trencades T.3b;⁴ palmetes; línies trencades T.3b unides per punts; cercles; línies trencades T.1.⁵

Hauríem de concloure que el taller del Pla d'Abella ja produeix en aquesta fase, que introdueix els seus

productes en l'entorn més immediat, imposant-se amb claredat, tot i que no de la mateixa manera que ho farà més tard, per davant dels productes ceràmics de tipologia africana, i que les formes més representades són la TSH Drag. 27 i la Drag. 37.

3a fase

Per composició i contingut ceràmic s'agrupen dins aquesta fase les UE-7/2, 8 i 12. L'estrat UE-8 estava format per la deposició de sorres i graves, més compactes a la capa superior, formant el que podria ser una superfície de freqüentació. Aquí la TS Hispànica tipològicament atribuïble al taller del Pla d'Abella és més nombrosa que en estrats de formació tant anterior com posterior. Representa el 46,5 % de la totalitat del material ceràmic, mentre que la ceràmica d'importació africana arriba a l'11,9 %. No es detecta la presència de TS forana. La relació entre la TS Hispànica d'Abella i la ceràmica de tipologia africana establerta a partir del nombre de fragments de formes identificades és d'un 73,5 % a un 26,4 %. El comportament tipològic de la ceràmica d'Abella present a l'estrat és semblant al que té aquesta mateixa ceràmica en els estrats posteriors en el temps, s'imposa el domini de la forma Drag 37. Pel que fa a les ceràmiques tipològicament africanes, s'observa que encara no apareixen les formes posteriors als Severs, però sí que apareixen les formes de cronologia més àmplia en ceràmica de cuina a l'igual que passava a la 2a fase. En Africana A constatem la forma Hayes 9A (taula 9, figura 22). Trencant l'harmonia del context destaca la presència d'una possible TS Lucente forma Lamboglia 45 o

UE-8	Africana A	Hayes 9A 100-150/175 dC (Aquilué 1990)	1
UE-8	Cuina africana	Ostia I 261 150-450 dC (Aquilué 1990)	1
UE-8	Cuina africana	Ostia III 332 69-400/450 dC (Aquilué 1990)	6
UE-8	Cuina africana	Hayes 23B Lamboglia 10A 100-450/500 dC (Aquilué 1990)	4
UE-8	Cuina africana	Ostia III 267 100-450/475 dC (Aquilué 1990)	2
UE-8	Cuina africana	Hayes 131?	1
UE-8	Cuina africana	Tapadora	1
UE-8	TS Hispànica	Drag 15/17	6
UE-8	TS Hispànica	Drag 27	2
UE-8	TS Hispànica	Ritt 8	10
UE-8	TS Hispànica	Drag 37	17
UE-8	TS Hispànica	Drag 44	2
UE-8	TS Hispànica	Variant Drag 44	2
UE-8	Lucente	Lamboglia 45, 3, 3/8?	5

Taula 9. Sector 2. UE-8. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provenença nord-africana i hispana.

1. La línia està formada per rectangles. Es tracta d'un grup en què cada component sembla el pas intermedi entre rectangles i triangles (Burés 1992: 136-137).

2. La forma dels components és variable o bé queda indefinida (Burés 1992: 139).

3. Rosetes de forma circular que es divideixen en múltiples pètals (Burés 1992: 142).

4. La línia està formada per triangles alternats, amb la base sempre cap a l'exterior (Burés 1992: 138).

5. La línia està formada per petits quadrats més o menys pròxims, normalment força irregulars i en alguns dels casos deformats per l'ús del punxó (Burés 1992: 134).

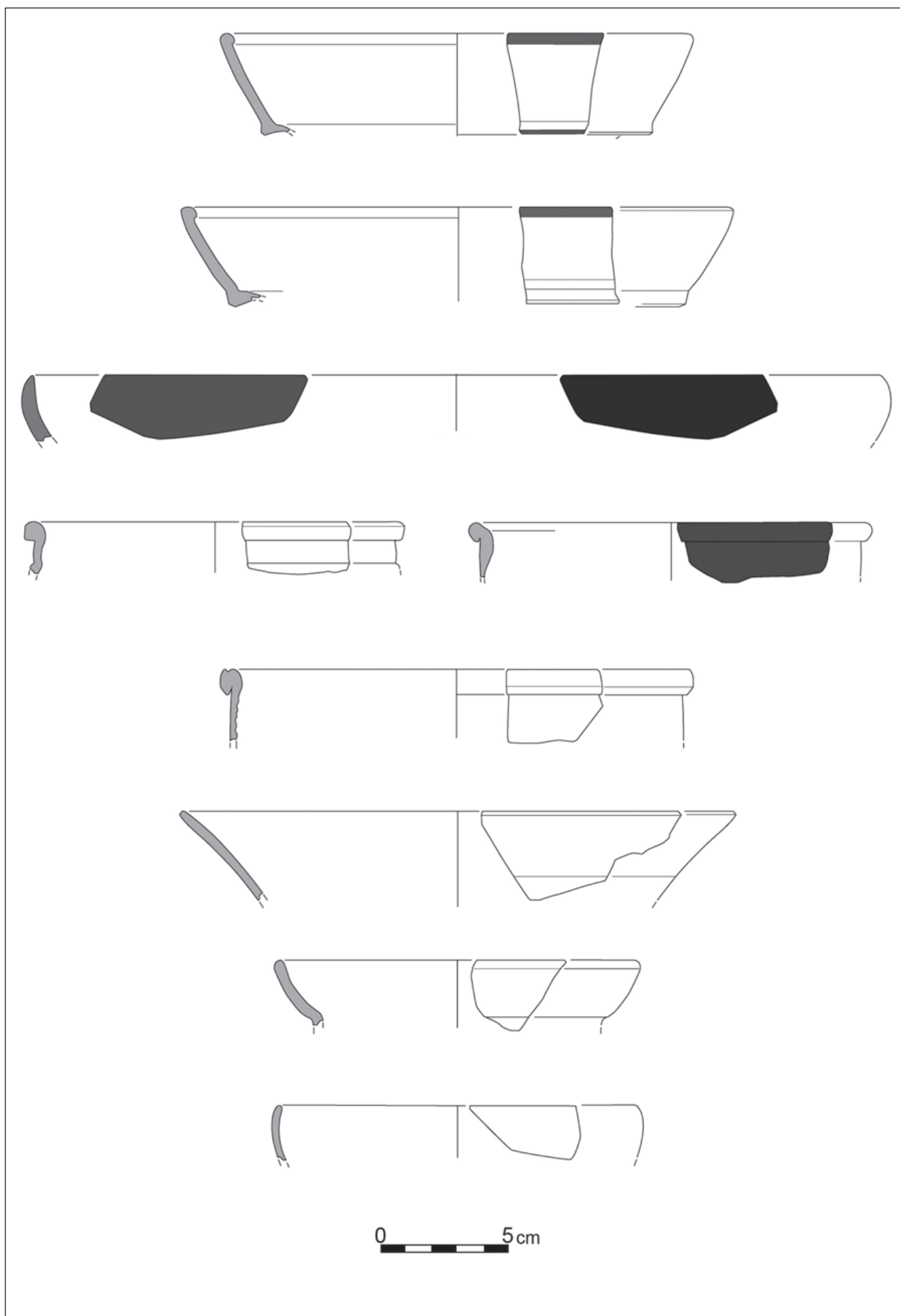

Figura 20. Sector 2. Individus ceràmics corresponents a la UE-7/2. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

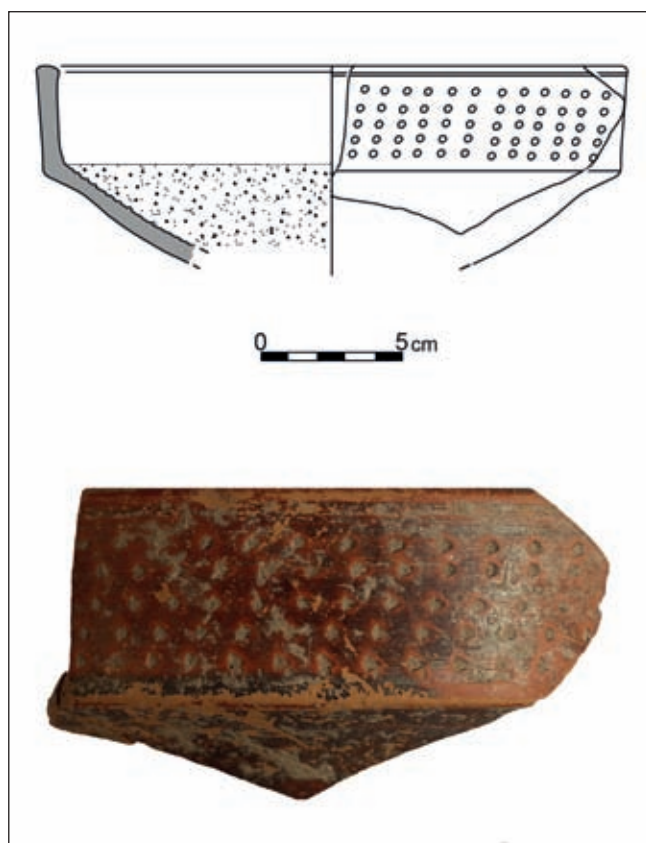

Figura 23. Sector 2. Individus ceràmics corresponents a la UE-8. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

Lamboglia 3, 3/8 amb decoració sorrenca interior (Burés 1992: 78 i 81), encara que podria tractar-se també d'una ceràmica "à revêtement argileux" de la qual la producció *rhodano-alpine* té una gran difusió entre Ginebre i Lió als segles II i III.⁶ La primera opció faria que aquesta unitat s'hagués de datar a partir de mitjan segle III dC, mentre que la segona ens permetria portar la cronologia de la UE a un moment més concordant amb la realitat mostrada per la resta de les ceràmiques identificables i datables contingudes en l'estrat (figura 23).

Associada a la UE-8 hauríem de considerar la UE-7/2. És un estrat d'argiles vermelloses, recolzat en el mur El-5. I és just prop del mur on presentava una major potència estratigràfica. La seva formació fou deguda possiblement a l'esllavissament d'aigua, argiles i matèria orgànica durant la freqüentació del nivell de paviment (UE-8). En el seu cas, la freqüència d'aparició de la ceràmica TS Hispànica atribuïble tipològicament al taller d'Abella representa el 27,1 % dels materials ceràmics, mentre que la ceràmica de tipologia africana, un 36,2 %. La relació entre elles establerta a partir del nombre de fragments de formes identificades és d'un 36,8 % per la ceràmica produïda al taller d'Abella enfront d'un 63,1 % per les importacions africanes, tendència que s'acosta —encara que no tan marcada— a la que observarem en la fase següent, però absolutament contrària al que s'observa

en les altres UE considerades dins aquesta mateixa fase 3 (taula 8, figures 20 i 21). Serà doncs ara i dins d'aquesta mateixa fase deposicional quan es detecta per una banda el moment àlgid de la difusió de la producció del taller del Pla d'Abella i alhora el punt d'inflexió que marcarà un progressiu descens de la seva capacitat de penetració i competitivitat dins del mercat local enfront dels productes africans. Entre la TS Hispànica atribuïble tipològicament a Abella, s'imposa el domini de la forma Drag. 37 de manera aclaparadora. Respecte a les peces ceràmiques tipològicament africanes de cuina, cal assenyalar com a fet destacable la no aparició de la forma Ostia I, 264, que es documenta a partir dels Severes. Pel que fa a la resta, cal destacar com a novetat la presència de la forma Lamboglia 9 en ceràmica de cuina. Per tant, hauríem de situar la datació estricta de la UE-7/2 encara en un moment anterior al segle III.

La UE-12 cobria directament les UE corresponents a la fase anterior, la 2a fase. Estava formada per petites i successives deposicions de sorres i graves de poquíssima potència estratigràfica. En aquest nivell és on la TS Hispànica atribuïble tipològicament al taller d'Abella apareix més majoritàriament documentada. Constitueix el 46,98 % de la totalitat del material ceràmic documentat, mentre que les ceràmiques de tipologia africana representen tan sols un 7,8 %. Quant a la relació entre ambdues a partir del nombre de fragments de formes identificades, és del 95,2 % per Abella i del 4,7 % per les importacions africanes (taula 10, figura 24). La TS no produïda a Abella apareix de manera testimonial. El més destacable de l'estudi del material ceràmic és que entre la ceràmica comuna/cuina de tipologia africana no apareixen formes que iniciïn la seva producció al segle III, ni tampoc apareix la forma Lamboglia 9. Aquesta és la tendència que es detecta en el conjunt d'unitats corresponents a aquesta 3a fase.

UE-7/2	Cuina africana	Ostia III 332 69-400/450 dC (Aquilué 1990)	41
UE-7/2	Cuina africana	Hayes 23B Lamboglia 10A 100-450/500 dC (Aquilué 1990)	11
UE-7/2	Cuina africana	Lamboglia 9 175-450 dC (Aquilué 1990)	3
UE-7/2	Cuina africana	Ostia I 270 100-300? dC (Aquilué 1990)	1
UE-7/2	Cuina africana	Ostia III 267 100-450/475 dC (Aquilué 1990)	58
UE-7/2	Cuina africana	Tapadora	1
UE-7/2	TS Hispànica	15/17	15
UE-7/2	TS Hispànica	27	9
UE-7/2	TS Hispànica	Ritt 8	8
UE-7/2	TS Hispànica	Drag 37	30
UE-7/2	TS Hispànica	Variant Drag 44	5

Taula 8. Sector 2. UE-7/2. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provenença nord-africana i hispana.

6. Comunicació personal de C. Raynaud a qui agraïm la seva ajuda per aclarir la identificació d'aquesta peça.

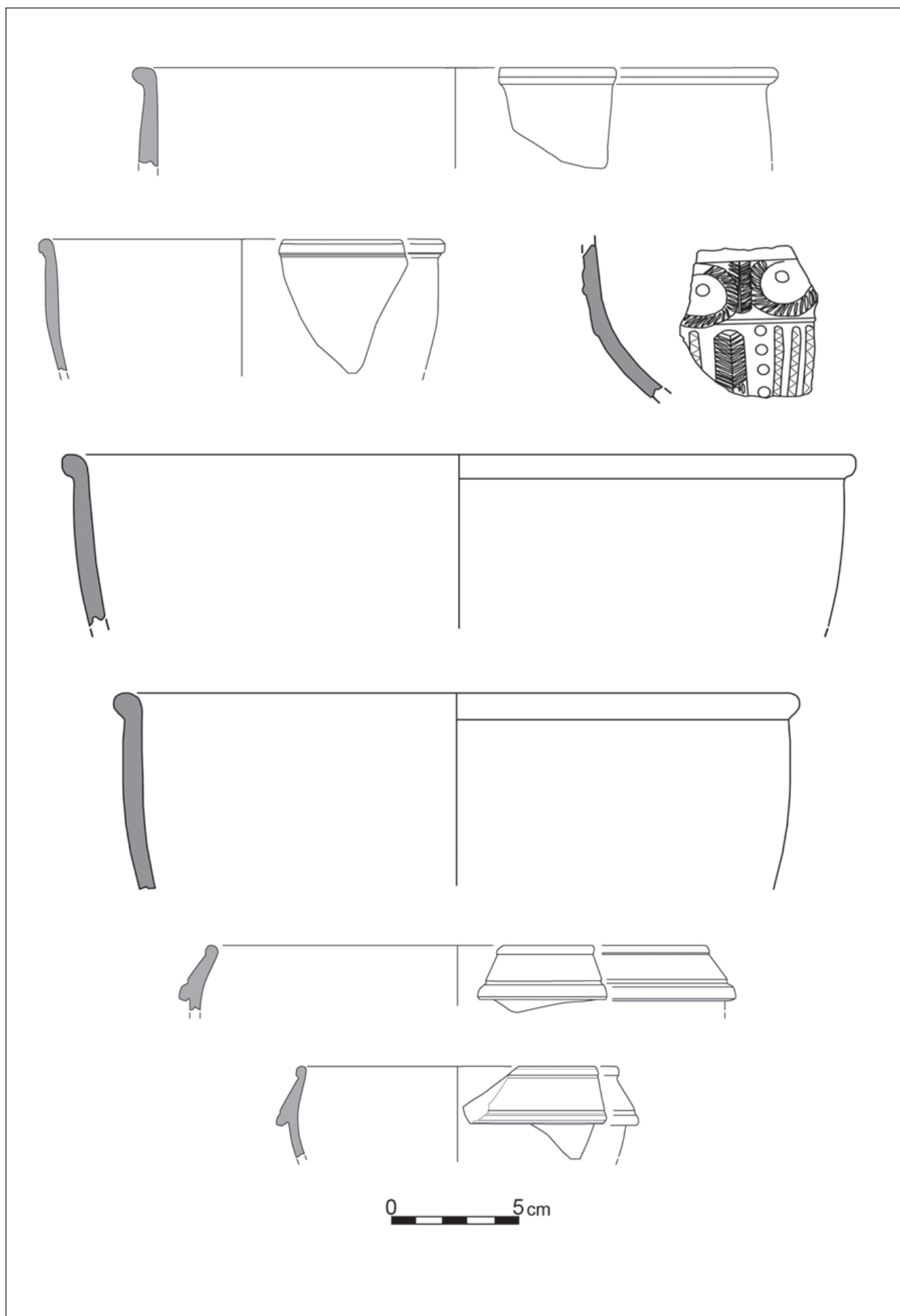

Figura 21. Sector 2. Individus ceràmics corresponents a la UE-7/2. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

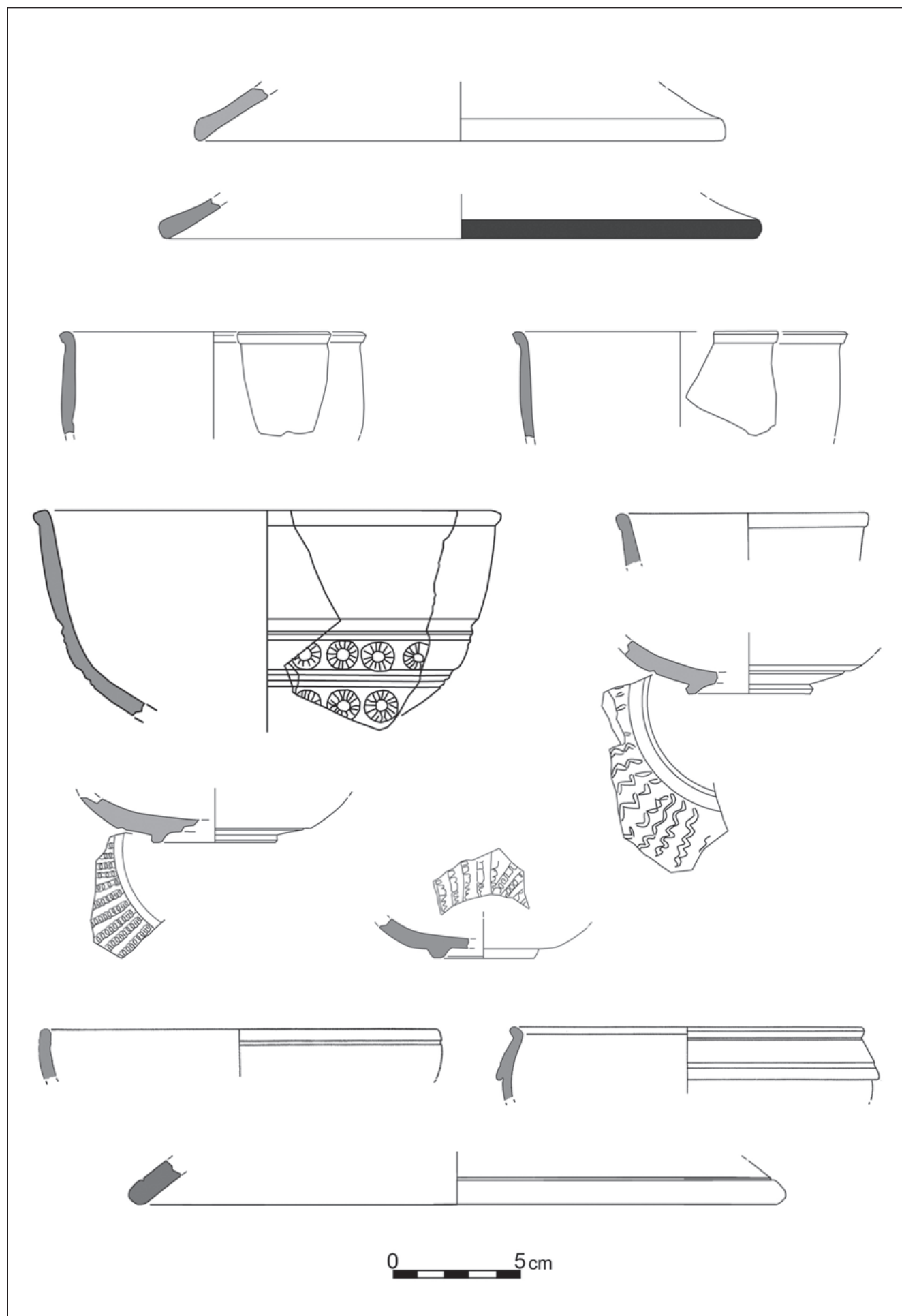

Figura 22. Sector 2. Individus ceràmics corresponents a la UE-8. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

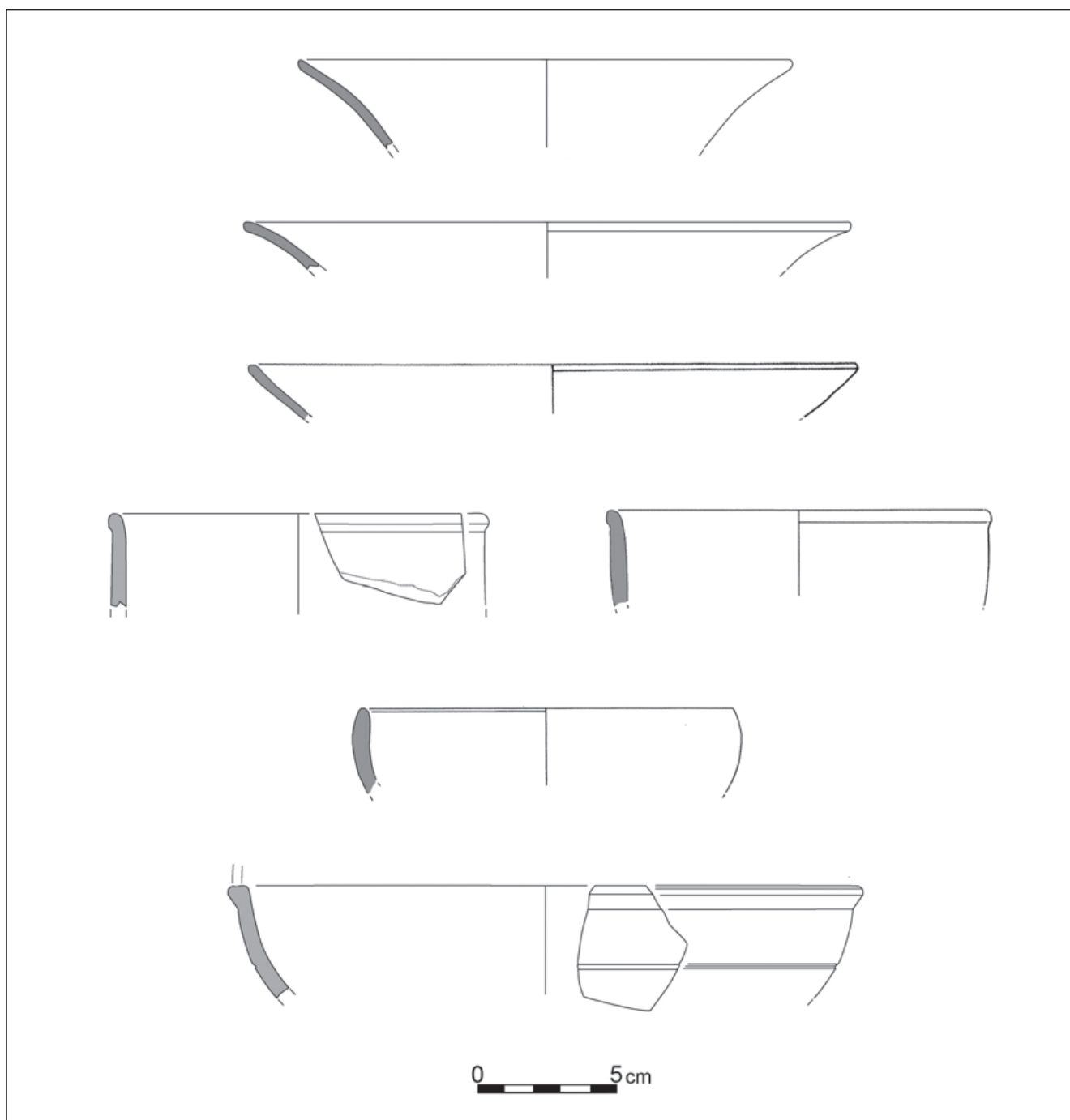

Figura 24. Sector 2. Individus ceràmics corresponents a la UE-12. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

UE-12	Cuina africana	Ostia III 332 69-400/450 dC (Aquilué 1990)	1
UE-12	Cuina africana	Tapadora	1
UE-12	TS Hispànica	15/17	9
UE-12	TS Hispànica	Drag 27	7
UE-12	TS Hispànica	Ritt 8	3
UE-12	TS Hispànica	Drag 29	1
UE-12	TS Hispànica	Drag 37	14
UE-12	TS Hispànica	Variant Drag 44	6

Taula 10. Sector 2. UE-12. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provinença nord-africana i hispana.

Si acceptem que la presència/absència dels fluxos ceràmics en el registre arqueològic de la cala reflecteixen una circulació real dels productes ceràmics, hauríem de confirmar que el gruix de la producció de TSH atribuïble al centre productor del Pla d'Abella coincidiria exactament amb la formació i ús del sòl constituït per les UE-8 i 12. I hauríem d'entendre, doncs, que ens podríem trobar en el punt àlgid de producció i difusió dels productes ceràmics del taller del Pla d'Abella. Les tres unitats marquen clarament una dinàmica evolutiva i, malgrat considerar-les dins una mateixa fase, observem tendències diferents en funció de la seva temporalitat deposicional, amb una diferència molt marcada entre la UE-7/2 i les UE 8 i 12 de formació anterior i on es mostra la força amb la qual entren en el mercat les produccions de TSH atribuïbles al taller del Pla d'Abella, mentre que a la primera de les citades i de formació aparentment posterior, la tendència ja s'ha invertit i marca el camí que seguiran aquestes produccions dins la fase següent.

Pel que fa a la cronologia de la 3a fase, tot el material datable sembla portar-nos encara al segle II dC, només la presència de diversos fragments de possible TS Lucente forma Lamboglia 45 o Lamboglia 3, 3/8 trenca aquesta uniformitat. L'aparició de TS Lucente ens indicaria que estem ja a la segona meitat del segle III dC (Burés 1992: 81; Buxeda 1995: 57). Aquest detall és molt important per poder precisar tant la cronologia de la 3a fase com situar el zenit de la producció de TSH al Pla d'Abella. Si acceptem, però, la possibilitat que els fragments identificats originàriament com a pertanyents a la TS Lucente, en realitat corresponen a ceràmica "à revêtement argileux" de la qual la producció *rhodano-alpine* podríem datar aquesta 3a fase a cavall dels segles II i III dC.

En relació amb la ceràmica atribuïble tipològicament i macroscòpicament al taller del Pla d'Abella i seguint els inventaris presentats en el treball de L. Burés (1992), es detecten majoritàriament peces de les formes de la TSH Ritt. 8, Drag. 15/17, però per sobre de tot destaca la Drag. 37. Els individus identificats d'aquesta manera presenten els tipus de decoració següents: rosetes; línies trencades T.2 4;⁷ línies trencades T.1a 2;⁸ línies ondulades 3; línies trencades T.4; línies trencades T.5 2;⁹ floral; línies trencades T.2-3;¹⁰ línies trencades-ondulades; línies trencades T.3b; palmets allargades; línies trencades T.2 separant la composició de punts i puntes de fletxa; línies trencades T.3b alternant palmets; cercle amb punt inscrit; cercle separat per punt.

Hauríem de concloure que aquesta fase dona testimoni del moment àlgid de la producció del taller del Pla d'Abella, o almenys ens mostra la seva màxima capacitat de penetració en els mercats del seu entorn

més immediat. Les formes més representades de la TSH són la Ritt. 8, també la Drag. 15/17, però de manera molt destacada la Drag. 37. Aquest moment, per coherència estratigràfica, valorant tant les datacions proposades per a la 2a fase com les atribuïbles a la 4a fase que veurem a continuació, l'hauríem de situar cronològicament a cavall dels segles II i III dC, amb moltes probabilitats que estiguem ja dins la primera meitat del segle III dC.

4a fase

La determina la UE-7 que aparegué immediatament per sota de l'enderroc de l'EL-5 (Burés 1992: 79-81; Buxeda *et al.* 1995). És un estrat de gran potència, de color gris verdós, format per argiles de poca consistència, amb la constant aparició de carbons i cendres. Es tracta de la unitat que presentava un volum més elevat d'artefactes ceràmics, i la ceràmica comuna de tipologia africana és la més nombrosa (taula 11, figures 25, 26 i 27). Destaquen les formes de plat tapadora Ostia I, 261, Ostia I, 262 i Ostia I, 264, amb una cronologia no anterior al segle III, també encara apareix la Ostia II, 302. Dins del grup de les cassoles, tenim la Ostia III, 267 i la Ostia III 332, de cronologia àmplia i molt ben representades. Però per damunt de tot destaca la forma Lamboglia 9 per la seva molt abundant presència, recordem que es tracta d'una forma molt ben documentada en estrats arqueològics del segle III (Castanyer i Masoliver *et al.* 1990). Apareix complementada per les formes Lamboglia 10A i 10B, aquesta darrera amb una presència que podem considerar residual, mentre que la primera, tot i que no tan abundantment documentada, hem de considerar-la en fase, donada la cronologia que se li atribueix en general (Aquilué 1990). Cal fer esment especial de la presència de formes d'Africana A típiques del segle III dC com són la Hayes 14B, Hayes 15 i Hayes 26 a part de la forma Hayes 27/Lamboglia 9, que es documenta envernissada per ambdues cares, i en aquest cas podria tractar-se de TS Africana A2 amb una cronologia més concreta de finals del segle II – primera meitat del segle III dC (Aquilué 1990).

Paral·lelament apareix la ceràmica de tipologia TSH atribuïble tipològicament i macroscòpicament al taller d'Abella, amb menys quantitat que l'anterior classe ceràmica, però amb percentatges encara prou significatius. La forma més abundant és la Drag. 37, tot i que també es documenten les formes Drag. 15-17, 27 i Ritt 8. A més, apareix de manera abundant un bol variant de la Drag. 44, produït a Abella (Abella 1)¹¹ (figura 28).

En aquest estrat, la relació entre TS Hispànica d'Abella i ceràmica d'importació africana a partir del nombre de fragments de formes identificades és del 19,3 % a 80,6 % respectivament, això confirma

7. La línia està formada per rectangles (Burés 1992: 136).

8. En aquest tipus els extrems dels quadrats s'han unit formant una línia en què es formen petits buits al seu interior. Molt probablement es produeix en embrutar-se el punxó (Burés 1992: 135).

9. Línies que no s'adscriuen a cap dels grups establerts per Burés (1992: 140).

10. Línies que alternen triangles i rectangles (Burés 1992: 137).

11. Abella 1, variant de la Forma Drag. 44 de la TSH (Burés 1992: 105). Forma aparentment de producció exclusiva al taller del Pla d'Abella. Es caracteritza essencialment per la seva paret corba, per una vora que tendeix clarament a tancar cap a l'interior i per la presència d'un baquetó que recorda el de la Drag. 44, però que a diferència d'aquesta hi apareix com un apèndix inferior de la vora.

UE-7	Africana A	Hayes 9A 100-150/175 dC (Aquilué 1990)	1
UE-7	Africana A	Hayes 14B 200-250/275 dC (Aquilué 1990)	1
UE-7	Africana A	Hayes 15? 250-300 dC (Bonifay 2004)	1
UE-7	Africana A	Hayes 26? 250-? dC (Bonifay 2004)	1
UE-7	Africana A	Hayes 27 175-275/300 dC (Aquilué 1990)	4
UE-7	Africana A	Hayes 158 o 160 100-175 dC (Aquilué 1990)	1
UE-7	Comuna africana	Uzita 2 segle II dC (Bonifay 2004)	1
UE-7	Cuina africana	Ostia I 261 150-450 dC (Aquilué 1990)	2
UE-7	Cuina africana	Ostia I 262 150-400 dC (Aquilué 1990)	17
UE-7	Cuina africana	Ostia I 264 200-250 dC (Aquilué 1990)	6
UE-7	Cuina africana	Ostia II 302 Època Augustea-125 dC (Aquilué 1990)	7
UE-7	Cuina africana	Ostia III 170 200-400 dC (Aquilué 1990)	4
UE-7	Cuina africana	Ostia III 332 69-400/450 dC (Aquilué 1990)	11
UE-7	Cuina africana	Hayes 23A Lamboglia 10B 69-250 dC (Aquilué 1990)	4
UE-7	Cuina africana	Hayes 23B Lamboglia 10A 100-450/500 dC (Aquilué 1990)	11
UE-7	Cuina africana	Lamboglia 9 175-450 dC (Aquilué 1990)	45
UE-7	Cuina africana	Ostia III 267 100-450/475 dC (Aquilué 1990)	25
UE-7	Cuina africana	Hayes 131	18
UE-7	TS Hispànica	Drag 15/17	9
UE-7	TS Hispànica	Drag 27	8
UE-7	TS Hispànica	Ritt 8	2
UE-7	TS Hispànica	Drag 37	13
UE-7	TS Hispànica	Variant Drag 44	6

Taula 11. Sector 2. UE-7. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provenença nord-africana i hispana.

però augmenta la tendència observada a la UE-7/2 de la fase anterior. La TSH representa l'11,3 % del total del material ceràmic, mentre que la ceràmica africana constitueix el 47,5 %. Per tant, s'han invertit clarament les proporcions envers el que s'ha vist sobretot a la 3a fase, però també a la 2a fase, i davant d'aquestes xifres ens hem de plantejar si la presència de la TSH en aquesta unitat estratigràfica és suficientment important per considerar-la encara ceràmica d'ús i en circulació o ja cal considerar-la com a material residual.

Aquest estrat es va poder datar mitjançant C14, sobre una mostra de material ossi extret d'aquest nivell¹² que ens dona una datació que pot oscil·lar entre la segona meitat del segle II dC i la primera del segle III dC (Buxeda 1995: 58; Buxeda *et al.* 1995). L'anàlisi del material ceràmic donaria una datació de segle III dC per a aquest nivell, sobretot per la presència de tapadores de ceràmica de cuina africana Ostia I, 264, però també per les formes presents d'Africana A de segle III dC i una d'elles, tot i que la

seva classificació no és segura, datada a partir de la segona meitat d'aquest segle. El contrast entre les dues datacions, la radiocarbònica i l'arqueològica, ens porta a proposar una datació per a la UE de mitjan segle III dC (Burés 1992: 79-81; Buxeda 1995: 57).

En funció del conjunt de dades disponibles, hauríem d'admetre que en aquest moment de segona meitat del segle III dC el taller del Pla d'Abella o bé ha minvat molt la seva producció o ja ha deixat de produir i, en qualsevol cas, la ceràmica de producció africana ha copat aquest mercat local de la zona prepirinenca. En aquest sentit, la UE-7 marca un canvi de tendència, hi haurà un abans i un després. Per això és important precisar la cronologia tant de la UE-7 com de les anteriors en ordre de formació.

Pel que fa a la ceràmica atribuïble tipològicament i macroscòpicament al taller del Pla d'Abella i seguint els inventaris presentats en el treball de L. Burés (1992), la forma de la TSH Drag. 37 segueix sent el tipus més representat i presenta les decoracions següents: cercles amb punts inscrits; rosetes; línies ondulades; línies trencades T.2; línies ondulades-trencades; línies trencades T.4; línies trencades T.5; punts 2; animal indeterminat; rosetes i punts alternat; línies trencades T.3b; cercles amb punts inscrits alternant amb rosetes; cercles i rosetes.

12. UBAR-330: 1810 +/- 50 BP; Data calibrada experimental: Cal dC 233; Calibratge a 1σ: cal dC 139-256 59,4 %, cal dC 298-318 8,9 %; Calibratge a 2σ: cal dC 86-105 2,9 %, cal dC 112-347 91,6 %, cal dC 361-373 0,8 %.

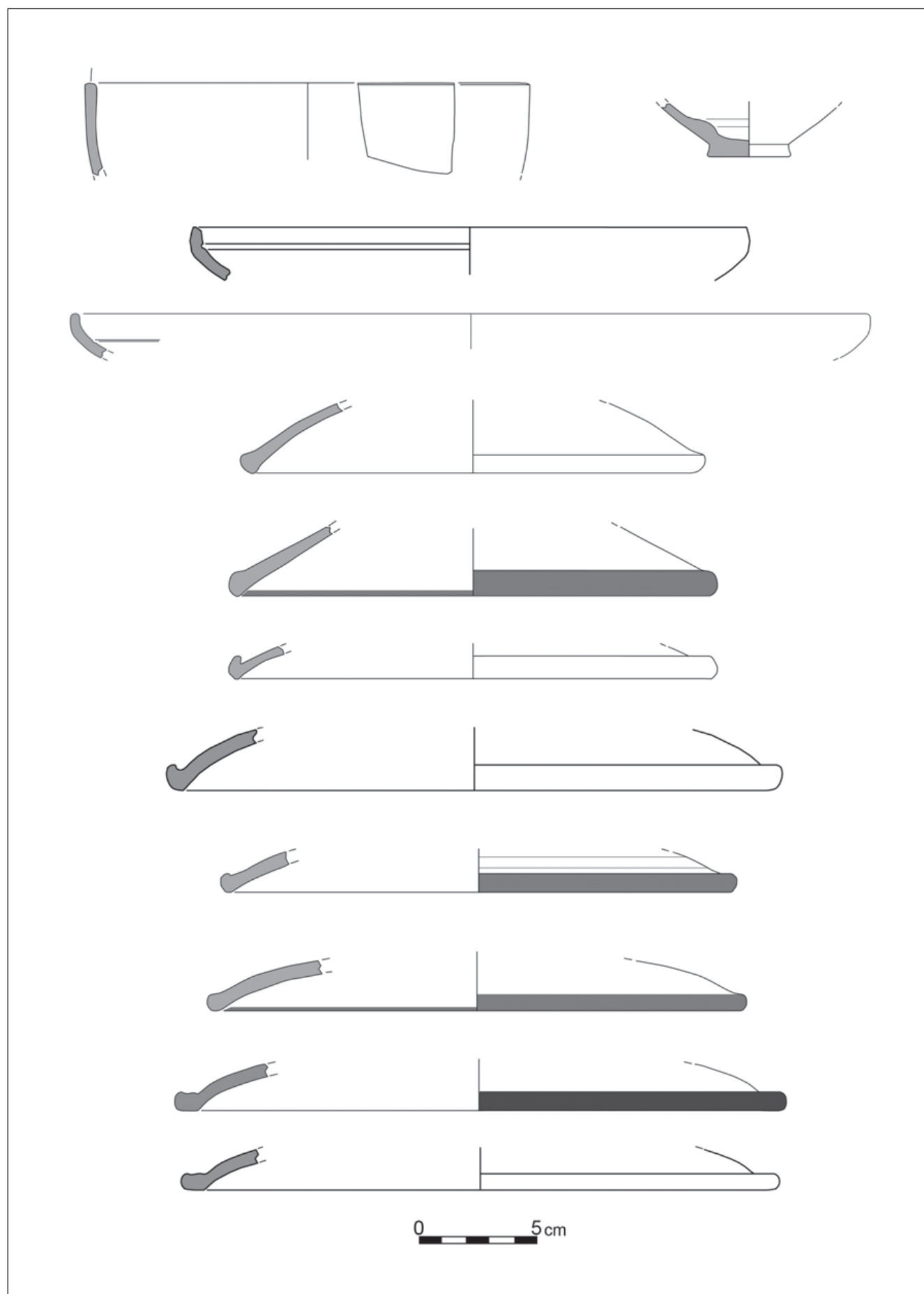

Figura 25. Sector 2. Individus ceràmics corresponents a la UE-7. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

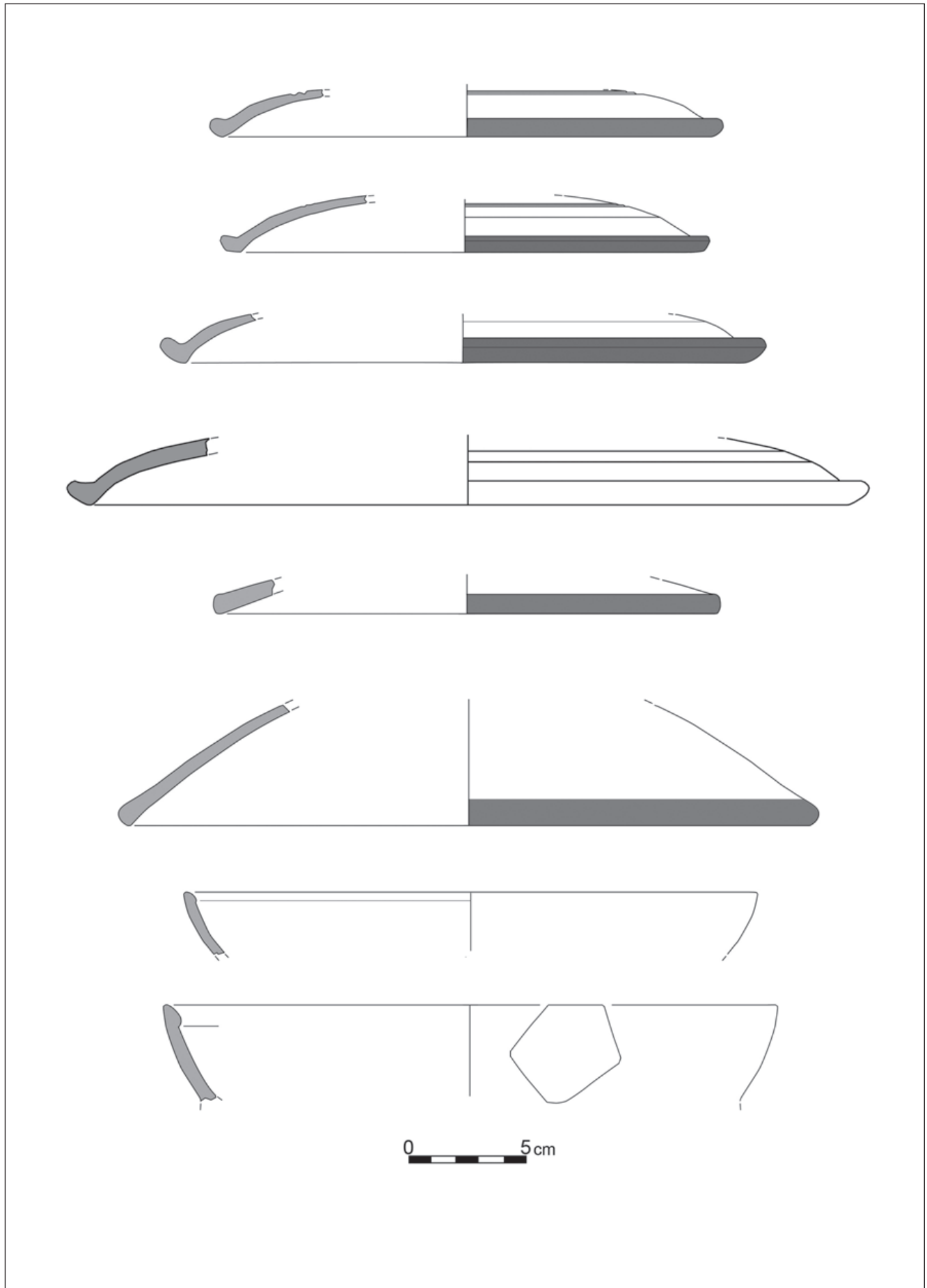

Figura 26. Sector 2. Individus ceràmics corresponents a la UE-7. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

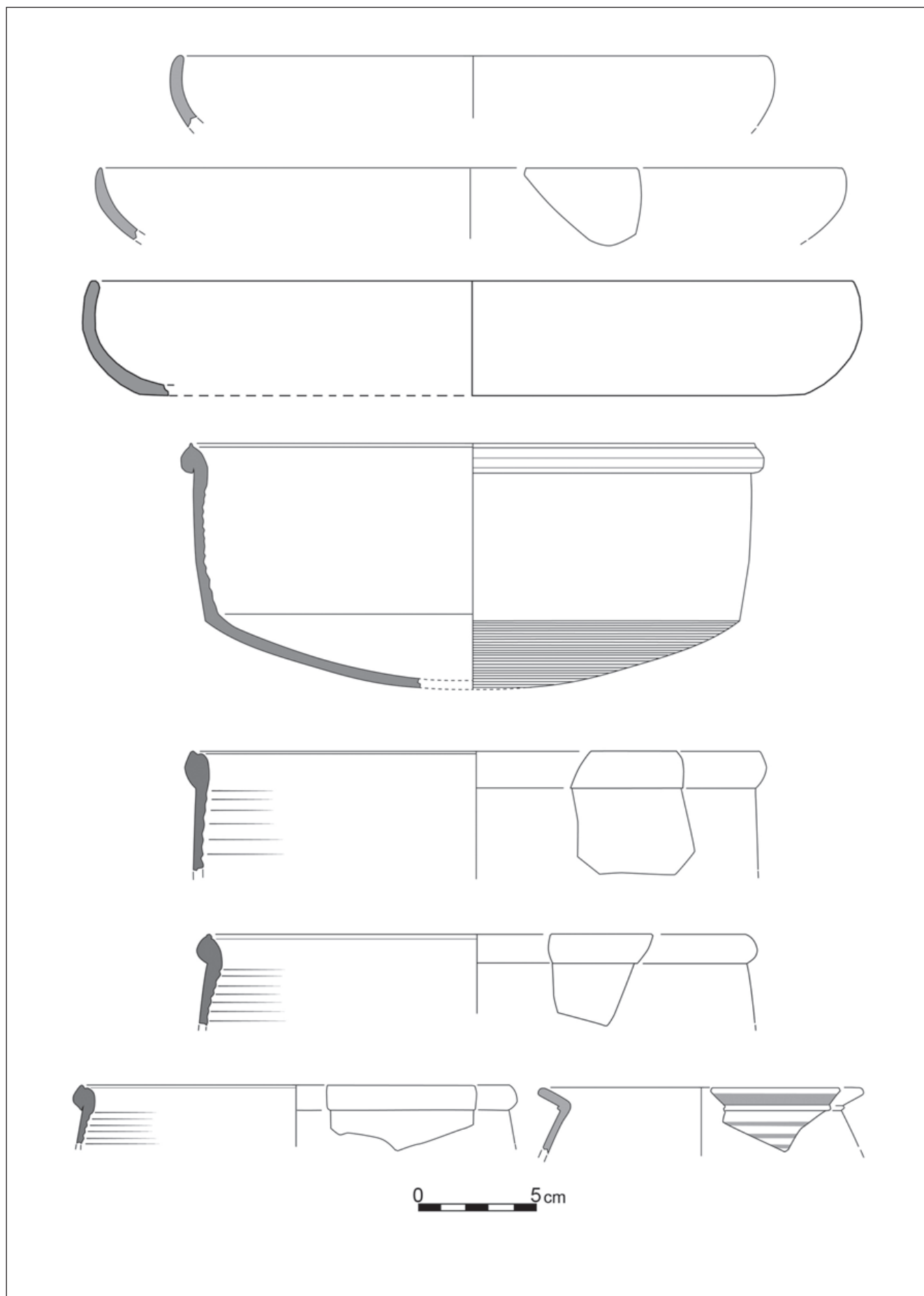

Figura 27. Sector 2. Individus ceràmics corresponents a la UE-7. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

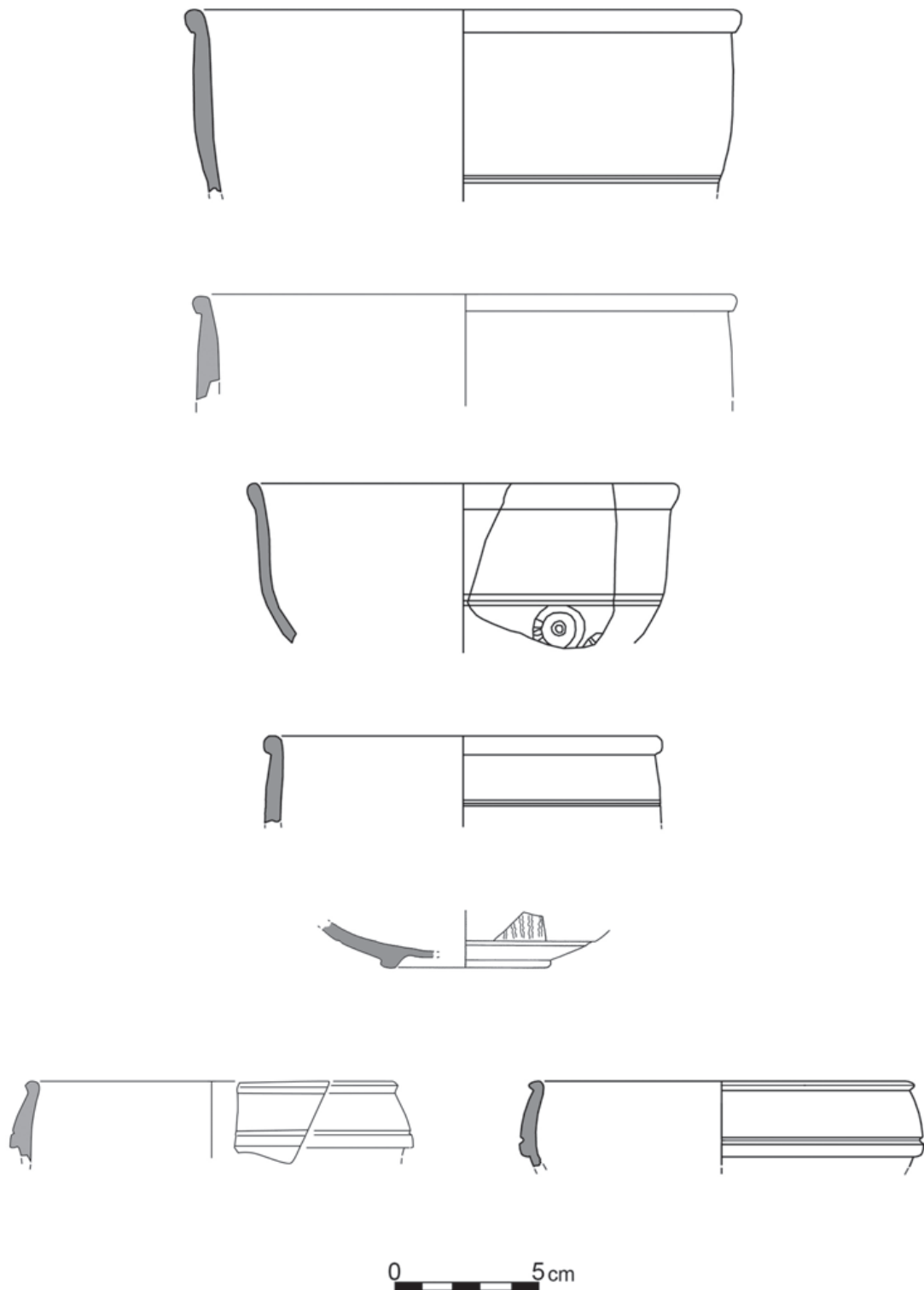

Figura 28. Sector 2. Individus ceràmics corresponents a la UE-7. Ramón Álvarez i Jacinto Sánchez.

5a fase

Considerem dos estrats, les UE 3 i 4, com unitats definitòries de la darrera fase de l'espai habitat detectat en el Sector 2. La UE-3 és l'estrat que cobriria l'enderroc. El material ceràmic contingut en aquest estrat presenta com a individus que el caracteritzen, possiblement TS Africana C i amb seguretat TS Africana A formes Hayes 9B? i 17? i fonamentalment formes tipològicament atribuïbles a la ceràmica de cuina africana, Lamboglia 9A i 10B, Ostia I 264, Ostia II 302, Ostia III 267 i 332 i Ostia IV 1?. No es detecta la presència de TSH (taula 12). La UE-4 seria l'enderroc pròpiament dit. Dins l'enderroc apareixia atrapat material arqueològic entre el qual cal assenyalar la presència de ceràmica atribuïble a la cuina africana formes Lamboglia 9A, Ostia III 267 i

332 i comuna africana Uzita 2A. En aquest cas, es detecta una lleu presència de TSH (taula 13). Entenem, doncs, tant pel material aparegut, exceptuant els fragments que podrien pertànyer —ja que no en tenim la seguretat— a la forma Ostia IV 1, com pel que hem interpretat de les fases anteriors, que cronològicament seguim estant dins del segle III dC. Però, si acceptéssim aquesta atribució com a vàlida, hauríem de traslladar l'enderroc del mur (El-5) molt temps enllà, ja en ple segle IV dC. En qualsevol cas, creiem que la 5a fase determina un clar abandonament, almenys d'aquest punt concret de l'assentament.

Recapitulació i conclusions

En general s'observa una molt reduïda presència de ceràmica formalment atribuïble a la TS Africana, mentre que la ceràmica comuna amb el mateix origen africà és molt abundant, fet que es podria interpretar amb pura lògica de mercat. Mentre que les produccions africanes destinades més a un ús culinari no tenen competidor local, la que podem considerar vaixel·la de taula té un competidor local en ple desenvolupament per al període documentat en el registre arqueològic del Sector 2. Efectivament, les produccions de TSH formalment atribuïbles al taller del Pla d'Abella, amb les seves servidores, bols i copes, cobrien les funcions del servei de taula i supleen les mateixes tasques que podien haver fet les produccions africanes de TS. Si bé aquesta explicació des d'un punt de vista pràctic és perfectament plausible, no ho és tant des d'un punt de vista estrictament consumista, en el sentit que les ceràmiques africanes, tant les destinades al servei de taula com les dedicades a la manipulació i preparació d'aliments, responen a uns mateixos preceptes estilístics que no tenen res a veure amb els que regeixen per la TSH. És a dir, si hi ha mercat per a les ceràmiques comunes i de cuina africanes, també n'hi hauria d'haver per a la TS africana perquè responen a una mateixa línia formal, però sembla que, si més no en aquest punt concret del Prepirineu oriental, la tradició s'imposa pel que fa al servei de taula, i es prefereix l'ús de la vaixel·la de taula produïda pel taller del Pla d'Abella dins la línia continuïsta de la TSH. Aquest discurs, però, el podem matisar a partir de l'anàlisi que acabem de fer, i, a la que hem anomenat 5a fase, quan ja han deixat pràcticament d'aparèixer les peces de la TSH, no veiem que aquesta mancança la supleixin les produccions africanes de taula, però si es veu una tendència a l'alça de les produccions comunes/cuina amb el mateix origen, hem d'admetre doncs que aquestes fan la doble funció, culinària i de servei? Amb tot, és veritat que les conclusions que es poden extreure de la 5a fase poden ser molt discutibles, donades les seves característiques, ja que representa un espai en procés d'abandonament o ja totalment abandonat.

El rastre que va deixar a les seqüències estratigràfiques documentades i estudiades, la dinàmica relacional establerta entre les ceràmiques d'importació, tant de taula com culinàries, i les ceràmiques susceptibles d'haver estat fetes al taller del Pla d'Abella, permet aproximar unes dates temporals per al funcionament d'aquest (per a les seves produccions). Sembla clar

UE-3	Africana A	Hayes 9B? 100-150/175 dC (Aquilué 1990)	1
UE-3	Africana A	Hayes 17? 200-250/275 dC (Aquilué 1990)	1
UE-3	Cuina africana	Hayes 23A Lamboglia 10B 69-250 dC (Aquilué 1990)	2
UE-3	Cuina africana	Lamboglia 9 175-450 dC (Aquilué 1990)	1
UE-3	Cuina africana	Ostia I 264 200-250 dC (Aquilué 1990)	1
UE-3	Cuina africana	Ostia II 302 Època Augustea-125 dC (Aquilué 1990)	1
UE-3	Cuina africana	Ostia III 332 69-400/450 dC (Aquilué 1990)	3
UE-3	Cuina africana	Ostia III 267 100-450/475 dC (Aquilué 1990)	2
UE-3	Cuina africana	Ostia IV 1? 350-500 dC (Aquilué 1990)	10

Taula 12. Sector 2. UE-3. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provenença nord-africana i hispana.

UE-4	Comuna africana	Uzita 2A segle II-1a meitat segle III dC (Bonifay 2004)	3
UE-4	Cuina africana	Ostia III 332 69-400/450 dC (Aquilué 1990)	1
UE-4	Cuina africana	Lamboglia 9 175-450 dC (Aquilué 1990)	4
UE-4	Cuina africana	Ostia III 267 100-450/475 dC (Aquilué 1990)	2
UE-4	TS Hispànica	Drag 15/17	2
UE-4	TS Hispànica	Ritt 8	1

Taula 13. Sector 2. UE-4. Formes ceràmiques identificades, tipològicament atribuïbles a una provenença nord-africana i hispana.

que el taller ja produeix durant el segle II (Sector 2, Fase 2) amb una major presència de la forma Drag. 27 acompanyant la Drag. 37 en aquest moment.¹³ Però el moment àlgid de la seva producció l'hem de situar dins el segle III amb un domini aclaparador de la forma Drag 37 (Sector 2, Fase 3) (Casas *et al.* 1989; Burés *et al.* 1989; Casas *et al.* 1990; Buxeda i Gurt 1991; Casas *et al.* 1991; Gurt *et al.* 1991; Burés 1992: 81 i 180; Gurt 1993; Buxeda 1995: 58; Buxeda *et al.* 1995).¹⁴ Serà en aquest mateix segle, ja dins la segona meitat, quan detectarem la davallada del taller i molt probablement el cessament definitiu de la seva activitat (Sector 2, Fase 4). Les dades obtingudes en determinats registres estratigràfics del Sector 1 ajuden a confirmar aquesta cronologia per al final de la producció ceràmica del taller del Pla d'Abella (Buxeda *et al.* 1995).

Josep M. Gurt i Esparraguera
ERAUB, Secció de Prehistòria i Arqueologia
Departament d'Història i Arqueologia
Universitat de Barcelona
jmgurt@ub.edu

Jacinto Sánchez Gil de Montes
jacintosangil@yahoo.es

Rebut: 27/04/2019

Acceptat: 25/06/2019

13. Troballes com les efectuades a la vil·la de Torre Llauder (*Iluro*, Mataró) ajuden a confirmar aquesta datació (Clariana 2015).

14. La ciutat de *Iesso*, com a centre receptor urbà, sembla mostrar unes evidències semblants (Pera i Isern i Solà Gómez 2014).

Bibliografia

- AQUILUÉ ABADÍAS, X. (1990). *Relaciones económicas, sociales e ideológicas entre el Norte de África y la Tarraconense en época romana. Las cerámicas de producción africana procedentes de la Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*. Tesis de doctorat. Universitat de Barcelona.
- BONIFAY, M. (2004). *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. BAR International Series 1301, Archaeopress. Oxford.
- BURÉS, L., BUXEDA, J., GURT, J. M., PALET, J. M., PLANAS, C., TUSET, F. (1989). Caracterización de las producciones de Terra Sigillata Hispanica del horno cerámico de Abella (Navès, Solsonès): resultados preliminares. A: *Actes du Congrès de la Société Française d'Etude de la Céramique Antique en Gaule, Lezoux 1989*. Marsella: 175-179.
- BURÉS VILASECA, L. (1992). El taller de terra Sigillata hispànica d'Abella. Tesis de llicenciatura inèdita. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- BUXEDA GARRIGÓS, J. (1995). *La caracterització arqueomètrica de la ceràmica de Terra Sigillata Hispanica Avançada de la ciutat romana de Clunia i la seva contrastació amb la Terra Sigillata Hispanica d'un centre productor contemporani, el taller d'Abella*. Col·lecció de Tesis Doctorals Microfixades 2524. Universitat de Barcelona. Barcelona.
- BUXEDA, J. i GURT, J. M. (1991). La THS de l'atelier d'Abella (Navès, Catalogne): problèmes technologiques. A: *Actes du Congrès de la Société Française d'Etude de la Céramique Antique en Gaule, Cognac 1991*. Marsella: 431-434.
- BUXEDA, J. i GURT, J. M. (1994). Serra i Vilaró i l'estudi de la sigillata hispànica. I l'estudi de la terra sigillata hispànica. A: *Revelar el passat. Homenatge a Joan Serra i Vilaró en el XXV aniversari de la seva mort*. Tarragona: 42-51.
- BUXEDA, J., CAU, M. A., GURT, J. M., TUSET, F. (1995). Análisis tradicional y análisis arqueométrico en el estudio de las cerámicas comunes de la época romana. *Monografies emporitanes VIII*. Barcelona: 39-60.
- CASAS, A., PINTO, V., GURT, J. M., RIERA, S., BURÉS, L. (1989). Aplicación de la prospección magnética en la localización de hornos de cerámica romana de Navès (Lleida). A: *Actes du Congrès de la Société Française d'Etude de la Céramique Antique en Gaule, Lezoux 1989*. Marsella: 169-174.
- CASAS, A., PINTO, V., GURT, J. M., RIERA, S., BURÉS, L. (1990). Aplicación de la prospección magnética en la localización de hornos de cerámica romana de Navès (Lleida). A: *III Jornadas de teledetección e geofísica aplicadas á arqueología*. Rev. Geociências, 5, 1: 113-120.
- CASAS, A., PINTO, V., GURT, J. M., RIERA, S., BURÉS, L. (1991). Magnetic survey and data processing applied to the location of Roman kilns: methodological evaluation and archaeological results. A: *Archaeological Sciences 1989*. Oxbow Monograph, 9: 265-272.
- CASAS, J. i NOLLA, J. M. (2007). Terra Sigillata Africana C amb decoració aplicada en terres nord-orientals de l'antiga Tarraconense. *Empúries*, 55: 163-183.
- CASTANYER i MASOLIVER, P., TREMOLEDA i TRILLA, J., ROURE i BONAVENTURA, A. (1990). Un conjunt ceràmic de finals del segle III d. C. a Vilauba (Camós, Pla de l'Estany). *Cypsela*, VIII: 157-191.
- CLARIANA, J. F. (2015). Peces singulars de sigillata hispànica del taller d'Abella trobades a Torre Llauder. A: *XXXI Sessió d'Estudis mataronins, Mataró 2014*. Mataró: 309-324.
- FABRE, G., MAYER, M., RODÀ, I. (2002). *Inscriptions romaines de Catalogne V. Suppléments aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum*. París.
- GURT, J. M. (1993). La rectoria, NAVÈS. *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, 1: 218.
- GURT, J. M., MIRET, M., XANDRI, J. (1998). Algunes dades sobre la romanització al Solsonès (Lleida). A: MAYER, M., NOLLA, J. M., PARDO, J. (eds.). *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània citerior. Homenatge a Josep Estrada i Garriga*. Ítaca Annexos I: 257-263.
- GURT, J. M., TUSET, F., BUXEDA, J., PLANAS, C., ALCOBÉ, X. (1991). The study of Hispanic terra sigillata from the kilns of Pla d'Abella (Catalonia): a preliminary analysis. A: *Archaeological Sciences 1989*. Oxbow Monograph, 9: 36-45.
- GURT i ESPARRAGUERA, J. M. (2018). *Memòria de les intervencions arqueològiques a la rectoria de Santa Margarida, Rectoria de Navès (Navès, Solsonès), 1984-1988*. Centre d'Informació i Documentació del Patrimoni Cultural. Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- PERA i ISERN, J. i SOLÀ GÓMEZ, G. de (2014). La problemàtica de la terra sigillata hispànica en las ciudades de interior: el caso de Iesso (Guissona). A: ROCA, M., MADRID, M., CELIS, R. (eds.). *Contextos ceràmics d'època altoimperial en el Mediterrani occidental*. Barcelona: 250-269.
- SERRA i VILARÓ, J. (1925). *Cerámica en Abella. Primer taller de Terra Sigillata descubierto en España*. Memorias Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades 73. Madrid.